

İKTİSADİ GELİŞMENİN MEKANİZMASI ÜZERİNE BİR DENEME

Yazan : Nejat BENGÜL

İktisat Asistanı

I

Son zamanlarda iktisat üzerine yazılanlar arasında iktisadî gelişme mevzuu en fazla ele alınan mevzulardan birini teşkil etmektedir. Bu mevzuun tahlilinde belli başlı iki istikametın takibedildiği göze çarpıyor. Bazı hallerde herhangi bir az gelişmiş memleketin iktisadî gelişmesinin şartları mevzuubahis edilmekte ve onun tabii kaynakları, iş gücü, sermaye terkihi etraflı bir tetkike tabi tutulmaktadır. Bazan ise iktisadî gelişme problemine teorik olarak bir yaklaşma yapılmaktadır. Bu suretle az çok bütün memleketlerin iktisadî gelişmelerinde mevzuu bahis olabilecek bazı temel prensiplere varılmıya çalışılmaktadır. Meseleye bu zaviyeden bakıldığında iktisadî gelişme dinamik iktisada ait bir problem addediliyor. Hem sermaye miktarı ve hem de nüfus değişmektedir. İncelenen başlıca problemler câri gelir seviyesine göre sermaye teşekkülünün sürati, nüfusun artış sürati, borçlanma ve iktisadî gelişmenin hesap bilânçosu üzerindeki tesirleri gibi problemlerdir. Anlaşıyor ki, bu tetkiklerde iktisadî gelişme daha ziyade bir vasıta ve imkânlar meselesi olarak alınmaktadır. Mesele böyle telâkki edilince, tabiatıyla "olgun bir ekonomi" nin iktisaden daha fazla gelişmesi ile "az gelişmiş" veya "geri" bir ekonominin iktisaden gelişmesi arasında sadece bir derece farkı görülmektedir. Birincilerde imkânlar daha boldur ve gelişme daha süratli olarak cereyan edecektir. İkincilerde ise bir kere nüfus artmasının sermaye terakümü üzerindeki tazyiki vardır. Sonra da bu tazyik iktisadî gelişmeye mani olacak kadar şiddetli olmasa bile, başlangıçta gelir seviyesinin çok alçak olmasından dolayı, gelişme daha yavaş olacaktır.

Halbuki "gerilikten iktisadî gelişme" de vasıta ve imkânlar kadar mühim ve belki bunlardan da daha mühim bir "iktisadî sâikler" meselesi vardır. Gelişmesi mevzuu bahis geri topluluklarda fertlerin madî refaha karşı alâkaları ne derecededir? Bu âmilin gelişmenin süratini ve şeklini tayinde bir rolü, hem de mühim bir rolü olmayacak mıdır? İktisadî gelişmenin mekanizması üzerinde bu soruların cevaplanması, iktisadî gelişmenin mekanizmasını anlamak için büyük önem taşımaktadır.

tisadî gelişme bakımından imkân ve vasıtalara dayanan bir tahlilin lüzum ve ehemmiyeti tabiatıyla inkâr edilemez. Fakat bunu dahi tayin eden geri bir toplulukta iktisadî gelişme hususunda mevcut olan "arzu" dur. İşte bu denemede daha ziyade bu âmilin iktisadî gelişme mekanizması üzerindeki muhtemel tesirleri araştırılmaya teşebbüs edilmiştir. Bu nevi bir tahlille alâkalı olarak bir iki hususun belirtilmesi yerinde olur.

Bir kere, bizatihi iktisadî gelişme hâdisesi, nasıl ele alınırsa alın-sın, oldukça uzun bir zaman içinde cereyan eden bir "ameliye" (prose) olarak düşünülmesi zaruridir. Hele bu prose bir de iktisadî saikler gibi değişmesi tamamiyle mekanik olmyan ve insan zihnine ve cemiyetin müesseselerine bağlı bir âmil bakımından ele alınırsa, gelişmenin daha da uzun bir zaman içinde mütalâa edilmesi kaçınılmaz olur. Bu sebepten bu denemede yapılan tahlillerin ve varılan neticelerin belki yarım asır gibi oldukça uzun bir zaman müddeti içinde sezilmesi kabil umumî temayüllerle alâkalı olduğunu hatırdan çıkarmamak lâzımdır.

"İktisadî saikler" gelişme mekanizmasının şeklini tayin eden başlıca âmiller olarak alınınca, farklı "iktisadî sistemler" in gelişme prosesi üzerinde farklı farklı tesirlerde bulunacakları ortaya çıkmaktadır. Denemede iktisadî gelişme prosesi, birbirinin tamamen zıddı olan iki iktisadî sistemin — kapitalist ve sosyalist sistemler — ekstrem halleri bakımından ele alınmıştır.

İktisadî âmillerden, sosyal ve politik âmillerle en fazla karışan ve birlikte mütalâa edilmesi icabeden saiklerle alâkalı olan âmillerdir. Bundan dolayı iktisadî gelişme mekanizmasının işleyişi hakkında varılan neticeler, iktisaden az gelişmiş memleketlerdeki sosyal ve politik muhitin tesirlerinin de nazarı itibare alınması ile tadil edilmek gerekir. Bu denemenin çerçevesi dahilinde bu işi de sistematik bir tahlile tâbi tutmak imkânı bulunamadı. Ancak gerek iktisadî gelişmenin vuku bulacağı muhitin şartları tespit edilirken ve gerekse bugünün az gelişmiş memleketlerinin durumu pratik bir mesele olarak münakaşa edilirken, en belli başlı sayılan sosyal ve politik âmillerin muhtemel tesirine de işaret edildi.

Üzerinde durduklarımız sadece umumi olduğunu zannettiğimiz bir takım temayüllerdir. Bu sebepten bu tahlil ve neticelerde hâdiselere istisnasız ve eksiksiz bir intibak beklenemez. Hassaten, bütün âmilleri nazarı itibara almıya çalışan bir denemeden ziyade, bir âmilin tesirini derinliğine olarak araştırmak hedefini güden bir teşebbüs mevzuu bahis olduğundan, varılan neticelerin bu bakımdan da oldukları gibi kabul edilmeyip, eksik bırakılan âmillerin tesirine göre tâdil edilmesi zaruridir.

Hele iktisadî gelişmenin içinde düşünöldüğü zaman devresi kısaldıkça ihmal edilmiş olan âmillerin tesiri daha hâkim bir mevkie geçecektir. Bu mülâhazalara göre deneme bir nazarî iktisat çalışması addedilebilir. Ancak belli başlı faraziyeler arasında sosyal ve politik muhit de bulundurulduğundan, daha ziyade Müesseseci İktisat Teorisini takibeden bir çalışma addedilmesi de akla yakın geliyor.

II

İktisadî gelişmeyi, oldukça uzun bir zaman devresi içinde, istihlâk mal ve hizmetleri miktarının, cemiyet için ekonomik vasıtalarla (harp yağmacılığı ve işgal tazminatı gibi halleri dışarda bırakarak) artması, ve bu yüksek istihlâk seviyesini idame edecek ve hattâ muntazam bir seyirle artmasını temin edecek istihlâk kapasitesinin meydana gelmesi şeklinde tarif edebiliriz. Bu gelişme, iktisadî bakımdan geri kalmış bir toplulukta başlayacak ve devam edecektir. Topluluğun emrinde mevcut tabii kaynakların herhangi bir gelişmeye imkân vermiyecek bir fakirlikte olmadığını, yani gelececek memleketin tabii servete, normal ölçülerde, sahip olduğunu farzediyoruz. Diğer bir faraziye irki hususiyetlerin, bir geri memleket halkının herhangi bir şekildeki modern istihsal tekniğine ve modern ekonomik hayata intibak etmesine imkân vermiyecek bir durum arzemediğidir (1).

Geri topluluğun bizim maksadımızla alâkalı olarak (iktisadî ve sosyal dinamik bakımından) önümüze serdiği manzara şudur: hayat tarzı bölgelere göre ve tâli faaliyet şekillerine göre ufak tefek değişiklikler göstermekle beraber, ana hatları itibarile müstahsil ve müstehliklerin büyük kısmı için aynıdır. İptidai teknikle yıldan yıla aynı şekilde tekerür eden ziraâ istihsal ve küçük sanatlar; piyasa ile istihsalin bağıllığının çok zayıf olması veya hiç mevcut bulunmaması; hakiki gelirin yıldan yıla fazla değişmemesi; istihlâk tarzlarının kalıplaşmış olması ve gelirdede daha ziyade tabiata göre gayri muntazam aralıklarla vukua gelen ufak tefek oynamalara karşı hiç hassasiyet göstermemesi veya bu hassasiyetin

(1) Tabii servet itibarile bugün geri memleketlerin karşı karşıya buldukları durumun iktisadî gelişmeye tesiri daha ileride münakaşa edilecektir. Fakat bunların çoğunun hiç olmazsa bir miktar gelişmeyâ imkân verecek tabii bir zenginliğe sahip olduklarını düşünmek hatalı olmaz. Bilhassa antropologları alâkadar eden ehemmiyetsiz yekündaki bazı orman ve ada cemiyetleri bir tarafa bırakılırsa, insan unsuru hakkındaki faraziye de, hiç olmazsa bugünkü bilgimizin hudutları dahilinde, realiteye oldukça intibak etmektedir.

çok zayıf olması, geri ekonominin tipik manzarası olarak alınabilir. Ekonominin bu kısmındaki tipik müstahsilin. Teorik İktisadın “iktisadî adamı” ndan çok uzakta bulunduğu âşikârdır. Gerek istihsal ameliyesinde, gerekse bu ameliye neticesi meydana gelen gelirin kullanılmasında iktisadî alternatiflerin dikkatli bir hesabından ziyade, tekerrür veya “routine” hâkimdir. Müstahsil için istihsal faaliyeti, mevcut durumu idame ve her devrede aynı şekilde tekerrür ettirecek bir routine’den ibaret kalmaktadır. Denebilir ki, bu faaliyet kâr ve zarar hesabından ziyade, bir nevi “içtimai itiyad” a ve hattâ belki de biyolojik itiyada dayanır. Büyük kütle, maddî refahı, hatırı sayılır bir şekilde arttırmak meselesine karşı bigânedir. Gaye “maddî refahı arttırmak” değil, alışılan şekilde “idame ettirmek” tir. Asırların tecrübesi routine’e riayetin, bu mütevazî gayenin tahakkuku için lâzım ve kâfi olduğunu müstahsile öğretmiştir. Daha sarîh bir ifade ile geri memleketin bâriz hususiyeti, tipik müstahsilde ve müstehlikte “ticarî şuur” un mevcut olmamasıdır (2). Ticarî şururdan, maddî refahı yükseltmek gayesi ile her türlü iktisadî ve siyasî (3) (şekavet, hırsızlık ve harp tazminatı gibi halleri dışarda bırakıyoruz) tedbirleri almakta uyanık bulunmayı anlıyoruz.

Yukardaki ifade, tabiatıyla, geri bir muhitte ticarî şuurun hiç bulunmadığı mânasına gelmez. Bilâkis miktar bakımından ne kadar ehemmiyetsiz de olsa böyle bir muhitin hakiki manzarasını verebilmek için, ticarî şuurun mevcut bulunduğu sahalara da işaret etmek lâzımdır. Normal olarak ticaret fonksiyonunu gören zümrelerde, büyük şehirlerde pek de modern olmıyan metodlarla, piyasa için istihsalde bulunan iş adamlarında, bürokratlarda ve nihayet aydınlarda (4), ticarî şuur

(2) Ticarî şuur tâbirini “iktisadî şuur” gibi bir tâbire tercih edişimizin sebebi, maddî refahı arttırma arzusunu daha bariz olarak ifade ettiği düşüncesidir. Yoksa ekonomik faaliyetin yalnız ticaret dalına mahsus bir şuru kasetmek istemiyoruz.

(3) Bu tarife siyasi tedbirleri de ithal etmemizin sebebi daha ileriki izahlardan anlaşılacaktır.

(4) Aydınların kim olduğu sorulabilir? Tabii bunlar mevzu bahis edilen diğer zümrelerin herhangi birine de aynı zamanda mensup olabilirler. Pratik olarak bu grubun, akademik çevreleri, matbuatın müttekâmil kısmını, bilhassa sosyal ilimler ve “humanity” branşlarındakileri olmak üzere Üniversite ve yüksek tahsil talebelerini, bir teknisyenden daha fazla bir şey olabilen serbest meslek erbabını ve nihayet duruma göre bürokrasinin muhtelif kademelerini ihtiva ettiği düşünülebilir. Bürokrasi hakkında daha etraflı mülâhazalar için (6) numaralı nota bakınız.

mevcuttur. Ancak, nüfusun, daha ziyade büyük şehirlerde toplanmış olan ve yukarıda saydığımız grupları ihtiva eden bu muhitteki ticarî şuru, ikiye ayırmak icabeder. Bunlardan birincisine "ferdî ticarî şuur" adını vereceğiz. Buna sahip olan fert bizatihi topluluğun bir bütün olarak iktisadî gelişmesi meselesi ile alâkadar değildir. Kendi hareketleri ile kendi maddî refahını yükseltmenin kabil olduğunu müdriktir ve bunu arzuya şayan sayar. Bu şuurun mevcudiyetinden dolayı istihsal ve istihlâk ameliyelerini az çok iktisadî hesaba müsteniden ve maddî refahını arttıracak şekilde tanzim eder. Müstahsil ve müstehlik olarak hayat tarzını, maddî refahını arttırmak gayesi ile değiştirmek imkânlarına karşı uyanıktır. Bu izahlardan ferdî ticarî şura bilhassa tüccar ve sanayicilerin sahip oldukları neticesi çıkarılabilir. Aydınların ticarî şuuruna ise "millî ticarî şuur" adı verilebilir (5). Millî ticarî şuur; topluluğun bir bütün olarak maddî refahını arttırmanın, gerek fert ve gerekse bütün topluluk seviyesindeki iktisadî ve siyasî hareketlerle kabil olduğunun idrâk edilmesi ve bunun arzu edilir addedilmesi şeklinde tarif edilebilir (6).

(5) Bu mânada "kollektif ticarî şuur" tâbiri de kullanılabilir. Millî ticarî şuurun aydın ve tipik müstahsil ve müstehlik için aynı şeyi ifade etmediğine ileride temas edilecektir.

(6) Bürokratların (pratik olarak bunların aynı zamanda siyasî kudreti elinde tutanlar olduğu düşünülebilir) ticarî şuur bakımından durumları daha müdirdir: 1) Yalnız muayyen bir menfaat grubunun veya zümrenin (meselâ, büyük arazi sahipleri, sanayiciler, muayyen bir nevi ziraat erbabı veya şehirlerdeki sanayiî çok küçük sayıdaki işçileri) maddî refahı ile alâkadar oldukları takdirde ferdî ticarî şura yakın bir "zümre ticarî şuurundan" bahsedilebilir. 2) Tamamile düzensiz bir idarede (bilhassa iirtikâp ve rüşvetin mevcudiyeti, bol gelirli âmme makamlarının ele geçmesi için kombinezonlar kulis faaliyeti ve kombinezonlar ve politik tazyikler, akraba ve dost kayırma) bürokratların hiç olmazsa ekserisinin çok kuvvetli bir ferdî şura (ve belki de bunun dejenere bir şekline) sahip oldukları söylenebilir. 3) Bazı hallerde (ki bunu bugünkü geri memleketlerin çoğu için —bilhassa Lâtin Amerika memleketleri değilse de— Asya ve Orta Şark memleketleri için varit addediyoruz) aydınlar bürokrasiyi teşkil ederler ve bürokrasinin bilhassa yüksek tabakalarında kuvvetli bir millî iktisadî şuur mevcuttur. Esasen bürokrasi, bahsedilen ilk iki neviden olduğu zaman dahi aydınların bu husustaki tesirinden tamamen masun kalmaz. Yani bazan ileri sürülmekte olduğu gibi geri memleketlerdeki reform teşebbüslerinin hepsi "ayaklanan halk kütlederini yatıştırmak" hedefini güden sahte teşebbüslerden ibaret değildir. Çok kere bunlara küçük çaptaki fakat kesif entelektüel etkârı umumiyesinin tesiri ile ve samimiyetle teşebbüs edilir. Bu denemede biz, bürokrasinin ve siyasî kuvvetin aydınlardan teşekkül ettiğini farzediyoruz. Bu faraziyenin geri memleketlerin çoğundaki duruma intibak ettiği kanaatindeyiz.

Ticarî şuur bakımından geri bir topluluğun manzarasını gösteren yandaki şema, bu husustaki düşüncümüzü bâriz olarak hülâsa etmektedir.

Geri bir muhitte iktisadî kalkınma; büyük müstahsil ve müstehlik kütlelerinde maddî refahı

arttırma arzusu ve bunun kendi davranışları ile kabil olduğu idrâki mevcut bulunmazsa, başlayamaz; veya hiç olmazsa, başlasa bile idame edilemez. Bunun için iktisadî kalkınmanın en mühim meselesi, ister ferdi isterse millî olsun, ticarî şuurun geniş müstahsil ve müstehlik külesine yayılmasıdır. Yani yukardaki şemada, sağdaki kısım soldaki küçük kısmı birbirlerinden ayıran hattın "zaman içinde" sağa doğru harekete geçmesidir (7).

Tüccar ve sanayiciler Ferdî ticarî şuur	Tipik Müstahsil (küçük çiftçi ve esnaf) Routine Ticarî Şuur yok
Aydımlar Millî Ticarî şuur Bürokratlar	

"Geri Topluluk" çalışan nüfusu

III

İşte iktisadî gelişmenin tahakkukunu en belli başlı gaye edinen bir geri memleket bürokrasinin karşı karşıya bulunduğu ilk mesele budur. Bu hususta halkın eğitimi, büyük istihsal faaliyeti sahasında âmme otoriteleri tarafından tanzim edilen nümune faaliyet ve tecrübe istasyonları daima mevzuu bahsedilen tedbirler meyanındadır. Fakat bunlar, routine'e bağlı müstahsilin kafasına, "kendi hareketi ile maddî refahını arttırabileceği ve bunun da istenir bir durum olduğu" fikrini yerleştiremez. Ferdî ticarî şuurunu geliştirmeye başlayabilmesi için, o zamana kadar bütün hayatı routine dahilinde cereyan eden müstahsil, önce fark edilmiş derecede bir maddî refah artması ile karşı karşıya gelmelidir. Başlangıçta kendi faaliyeti ile alakası pek zayıf da olsa, bu daha yüksek ha-

- (7) Tabii, ticarî şuurun yayılmasının; durgun sosyal muhitte arzu edilmeyen ve bizatihi maddî refahın artması için de zaruri olmayan değişikliklere yol açması muhtemeldir. Bu sosyolojik mesele için muhtelif yollarla halledilebileceği düşünülebilir. Veyahut da topluluk için iktisadî kalkınmanın masraf veya "zarar" hanesine kaydedilmeleri akla gelebilir. Bu meseleyi idrâk eden aydın zümrenin, iktisadî kalkınma mukabilinde topluluğun bu fiyatı ödemesini makul bulduklarını veya uygun politik tedbirlerle sosyal değişimin istenilen istikamette kontrol edilebileceğini düşündüklerini farzediyoruz. Bu faraziye de, geri memleketlerin aydınları arasında iktisadî kalkınmanın şiddetle arzu edilmesi temayülleri gözönünde tutulursa, realiteden pek uzak değildir.

yat seviyesi, onun ancak muayyen şeyleri muayyen miktarda istihlâk etmiye alışmış routine düşüncesinde bir "iz" in kalmasına imkân verecek şekilde, kâfi sayıdaki istihsal devresinde müstakar olarak tekerrür etmelidir. Ancak bundan sonradır ki, bu maddî refahı daha da arttırmak için kendi istihsal faaliyetinde routine'den ayrılma, yani iptidai metodlardan daha verimli istihsâl metodlarına geçme teşebbüslerinde bulunmaya başlayacaktır. Şu halde istihsâlin ve istihlâkin routine olduğu bir cemiyette âdeta "psikolojik bir ölü nokta" mevcuttur. Bunun aşılması için, ferdin önce, kendi faaliyeti neticesi olmaksızın maddî refahının artması ve bu seviyede kâfi bir müddet devam etmesi hâdisesile karşılaşması ve sonra, bu maddî refahı daha da arttırmak için istihsâl amelîyesinde kendi faaliyetlerini tanzime başlaması gerekmektedir. Vasat ferdin kafasında routine'den ayrılma temayülünü meydana getirmek için başlangıçta "sebep" ve "netice" nin birbirlerine çok yakın bir şekilde bağlı olmaları icabeder. Şu halde tabîî bir temayül olarak ilk routine'den ayrılmalar, süratle meyvesini verecek çok kısa vâde yatırımlar şeklinde tezahür edecektir (8).

- (8) İki şekilde routine'den ayrılmanın tefriki kabildir: 1. Aynı istihsal tekniği ile daha fazla çalışarak ve elinde bulunan kaynakları daha geniş ölçüde kullanarak ki, buna istihsal routine'inde genişliğine değişiklik denebilir. 2. Bir ileri istihsal; tekniğinin daha verimli olacağını kestirip bunlara atıyarak, ki bu da istihsal routine'inin derinliğine değişmesidir. Maddî refahın mümkün ve iyi olduğu idrâk edilip "geliri arttırma" arzusu idame etmek arzusunun yerine geçince ilk routine'den ayrılmalar muhtemelen birinci şekilde tezahür edecektir. Fakat bu bir müddet devam ettikten sonra mevcut kaynaklarının ve çalışma gücünün hepsinin iptidai teknikle kullanıldığı bir duruma varılacaktır. Bundan sonra geliri arttırma arzusu devam edince, aynı miktar iş gücünden ve kaynaktan daha fazla netice elde etme mülâhaza edilmiye başlanacaktır. Tekrar edelim ki, burada alâkadâr olduğumuz cihet, psikolojik ölü noktanın aşılmasıdır. Hukuk sisteminden, mevcut tabîî faktörlerin müsaadesizliğinden dolayı "iktisadî bir ölü nokta" da mevcut bulunabilir. Fert gelirinin artmasını arzu etmekle beraber, bunu kendi hareketi ile temin edecek imkânlarla malî değildir; gayet kati olarak iktisadî gelişme başlanmayacaktır. Ve esasen tipik müstahsilin içinde bulunduğu vaziyet bu ise: "iktisadî gelişme mümkün de değildir ve böyle bir problem yoktur."

Routine'den ayrılma ile alâkalı diğer bir tâlî mesele de bunun, "geliri arttırmak" sureti ile olduğu gibi "geliri azaltmak" suretile de tahakkuk ettirilip ettirilemeyeceği meselesidir. Muayyen bir gelir seviyesi ve buna bağlı olarak, istihlâk seviyesi ve geklinin, bir itiyat olarak mevcut bulunduğunu düşünelim. Malî tedbirlerle bu gelir azaltılırsa, routine istihlâk seviyesini idame edebilmek maksadı ile, istihsal routine'inden ayrılma başlamaz mı? Muhtemelen bu arzu başlar ve fakat müstahsilin istihsal routine'ini değiştiren

hareketi ile tekrar routine gelir ve istihlâk seviyelerinin elde edilmesi, istihsal routine'inin değiştirilmesi hususundaki arzu ve faaliyeti durdurur. Gerçi bu arada fert yeni bir unsurla karşılaşmıştır. Artık sadece istihsal routine'ine riayetle alıştığı durumunu idamenin kabil olmadığını görmüştür ve bu maksatla routine'i değiştirmesinin, gayesinin (istihlâk routine'ini idame) tahakkukunu temin ettiğini de, müşahede etmiştir. Fakat durumun nisbî olarak düzelmesinin (idame), ferdi ticarî şuuru kuvvetlendirmek yolunda, durumun mutlak olarak düzelmesinin (artma) yapacağı tesiri yapmaması mümkündür. Yani izah etmiş olduğumuz gibi, gelir artması, istihlâk routine'inden ayrılması (istihlâk miktarının artması ve tarzının değişmesi) neticesini doğurur. Bu ise istihlâk routine'ini daha da değiştirme, yani maddî refahı daha fazla arttırma arzusuna vücut verir. İktisadî gelişmenin başladığı anda mevcut olagelmekte olan "idame" nin yerine "arttırmak" arzusu geçmiştir. Gelirin azaltılması halinde ise, idame hâlâ idamedir. Öyle de kalacaktır. Yalnız ne var ki, azalma gittikçe şiddetlenerek devam etsin, ve müstahsil durumunu idame edebilmek maksadı ile istihsal routine'indeki değişiklikler üzerinde çabalamaları sırasında: "şu ağır vergiler olmasa idi, bu yaptıkları ile "zengin" ler gibi yaşayabileceğini" düşünmeye başlasın. Böyle bir durum kabil olursa, tabiiyle, gelirin azaltılması, arttırılmasının temin ettiği teknik ilerlemeyi aynen sağladığı gibi âmme maliyesinin yükünü de adamakıllı hafifletecektir. Ancak geliri arttırmak suretiyle başlatılan teknik ilerleme prosesinde, malî sermayeye ihtiyaç gösteren daha ileri tekniklerin tatbiki için yalnız arzu şiddetlenmekle kalmayıp, malî imkânlar da artmaktadır. Gelir azalması halinde ise, arzu veya "zaruret" teknik ilerlemeye müteveccih olsa bile, müstahsilin imkânları buna gittikçe daha az yeterli olacaktır.

Esasen geri bir memlekette böyle bir prosenin ferdi ticarî şuura daha başlangıçtan sahip olan diğer müstahsil zümrelerin (tüccar, iş adamı, büyük arazi sahibi) hareketile (sayfa 25 te ferdi ticarî şuurun işleyişinde açık olan yolların münakaşasına bakınız) vaktiyle vuku bulmuş olması ve tipik müstahsil için istihlâk routine'inin, yalnız mevcut içtimalî ölçülere göre değil, belki biyolojik bakımdan da asgaride bulunmakta olması kuvvetli bir ihtimaldir. Şu halde gelir azaltılması suretile teknik ilerlemeyi temin metodu zaten çok fakir olan tipik müstahsil için kabili tatbik değildir. Buna mukabil, ferdi ticarî şuura sahip olmıyan ve fakat verasetle intikal etmiş büyük miktardaki rant getirici servetten (arazi ve bina) dolayı yüksek bir geliri olan ve "iktisadî faaliyeti" değişmiyen ve istihlâk miktar ve tarzları "çok yüksek seviyede routine olan" bir zümre mevcutsa, fakirleştirme-idame yarısı, ferdi ticarî şuurun teşekkülüne müessir olabilir. Tabiiyle, gelir artmasında buna mütenazir bir halin, yani gelirin artmasının routine'in aksi istikamette değişmesine (istihsal hacminin daralmasına ve tekniğin gerilemesine) sebep olması halinin mevcudiyeti çok daha az ihtimal dahilindedir. Bunun tipik müstahsil için varit olduğu farzedilse bile, gelirin arttırılması suni malî vasıtalarla çok uzun bir müddet için devam ettirilmediği takdirde, teknik gerileme prosesi duracaktır. Çünkü teknik ilerleme prosesi gibi kendi kendinin muharriki değildir. Bu kadar akılsızca bir dış tahrikin mevcudiyeti görüldüğü andan itibaren iktisat politikası tedbirleri arasından tardedileceğini farzetmek de makul görünür.

Bu izahlardan, iktisadi gelişmeyi hedef tutan bir politikanın, ferdi ticarî suurun meydana getirilmesi bakımından, nasıl olmasının icap ettiği, anlaşılabilir. Âmmе otoritesi, iktisadî gelişme maksadiyle ayırdığı malî kaynakların büyük kısmını routine istihsal neticesinde elde edilen gelirin arttırılmasında ve idamesinde ve yeni ve ucuz tutulan istihlâk eşyasının bu sahalarda gözü önüne getirilmesinde kullanmalıdır. Diğer taraftan yatırımları, ferdi gelirler üzerinde derhal tesir gösterebilmek için çok kısa vâdeli ve yaygın olmalıdır. Yani bunlar hemen müteakip devrede ferdi gelirlerin artmasını temin edecek cinsten olmalı ve routine istihsalin cereyan ettiği muhit dahilinde vuku bulmalıdır (9). Bütün bu tedbirler routine istihşâlden elde edilen geliri arttıracak, gelirin artması nisbeten ucuzlatılmış ve temini kolaylaştırılmış olan yeni istihlâk mallarına harcamayı arttıracak ve bir kere maddî refahın yükselmesinin mümkün ve hem de iyi bir şey olduğunu idrâk eden müstahsil bu harcamaları daha da arttırabilmek için istihşâl tekniğinde routine'den ayrılmaya ve "tedricen" daha dolambaçlı metodları tatbik başhyacaktır. Ferdin kafasında ticarî suur teşekküle başlamıştır. Maddî refahını arttırmayı istemekte, bunun için aklının erdiği yolları tartmakta ve hangisinin en fazla artmayı temin edeceğini kestirmeye çalışmaktadır. Bu, daha verimli istihşâl metodlarını tatbik etmesine sebep olacaktır. Daha verimli istihsal metodları geliri arttıracak; gelir artması yeni malların istihlâk bütçesine girmesini temin edecek ve bu da geliri daha da arttırıp daha başka malları da alabilecek duruma geçmek arzusunun doğurarak, müstahsilin "iktisadî ufku" ndaki genişlemenin devam etmesine sebep olacaktır. Ferdî ticarî suur meydana gelmiştir ve "zincirleme bir reaksiyon" la kuvvetlenmektedir. İşte iktisadî gelişmenin müessesesevî çoğaltan emsali (multiplier).

Ferdî ticarî suurun kuvvetlenmesi ile, ferdin istihsal ve istihlâkteki hareketlerinin iktisadî kârlılık ve tatmin hesaplarına karşı gittikçe hassaslaşmasını kastediyoruz. Bilhassa istihşalde kârlılık gittikçe daha dolambaçlı münasebetlerde kavranmaya başlamaktadır. Fert başlangıçta, sebep ve netice arasındaki münasebeti çok yakın hâdiseler için kurarken ve iktisadî hesabını, çok kısa bir zaman devresinde istihsal pro-

(9) Buradaki yatırım moneter ekonomideki global yatırımdan ziyade istihşâl tekniğinde dolambaçlı metodlara geçilmesini, yani ekonomi için iş-gücü/sermaye nisbetinin küçülmesini ifade etmektedir. Geri memleketlerdeki "işsizlik" meselesinin olgun ekonomilerdeki işsizlik meselesinden tamamiyle farklı olduğunu düşünmekteyiz. Binaenaleyh bütün deneme boyunca, yatırımın tesiri istihdamı arttırmak bakımından değil de, produktiviteyi arttırmak bakımından mütalâa edilmektedir.

sesi için ayırdığı malî vasıtaların yine bu devre esnasında azami kârı temin edecek şekilde kullanılması gayesile yaparken, ticarî şuurun kuvvetlenmesi ile gittikçe daha vasıtalı münasebetlerin zaman içinde elde edeceği gelir akımının miktarı üzerindeki tesirini ve "kârlılığı" gittikçe daha uzun devreler için hesap etmiye başlayacaktır. (Meselâ evvelce bugün yaptığı masrafın ancak 1 sene sonra ne netice vereceğini kestirmeye çalışırken, bu defa bu masrafın 3 sene sonra temin etmiye başlayacağı istifadeleri hesaba katmak arzusunun duyacaktır ve ilâh..) İşte tipik müstahsilde, bu prose, iktisadî ufkun artan bir süratle genişlemesi prosesi, başlarsa, bu, bütün ekonomide tedricen sermaye iş-gücü münasebetlerini, sermayenin nisbî artması istikametinde değiştiren ileri istihşâl tekniklerinin tatbikine yol açacaktır. Bu tekniklerin tatbiki içtimaî hâsılayı arttıracak ve istihlâk seviyesini yükselterek müstahsillerin ticarî şuurlarını biraz daha kuvvetlendirecek ve istihşâl için iktisadî hesapta nazarı itibara alınan zaman devresini uzatacak ve aynı zamanda malî kudretin artmasından dolayı bu tekniklerin bilfiil tatbikine imkân verecektir (10). Ferdî ticarî şuurun kuvvetlenmesi ile istihşâl routine'inin değişmesi ve tekniğin tedricen daha dolambaçlı hale gelmesi arasındaki bu reaksiyonları, ekstrem halleri nazarı itibara alarak (11) çizilen aşağıdaki ekli şemadan takibedebilirsiniz (12).

- (10) Teknik bakımdan "daha dolambaçlı olan ve daha fazla zaman alan" ileri istihşâl metodu, bu istihşâl metodunu tatbik için gerekli vasıtaları tedarik edebilecek bir piyasa ile temas halinde bulunan "münferit" müstahsil için, "daha fazla para harcanmasına sebep olan" veya "daha büyük miktarlardaki malî sermayeye ihtiyaç gösteren" metoddur. Kısaca, piyasadan parasını verip pulluk alacaktır, yoksa pulluğu elde etmek için civardaki arazide demir ve kömür madenleri filizleri aramaya başlamıyacaktır. Bir başka deyimle, topluluk bakımından daha uzun zaman alan istihşâl metodları iş bölümünün ve organize piyasaların mevcudiyeti ile, (ki iktisadî gelişmenin başlaması ile zaten ticarî şuur mevcut tüccar ve sanayicilerin bu piyasaların meydana gelmesine hizmet edebilecekleri veya, âmme otoritesinin, tıpkı istihlâk routine'inden ayrılmayı temin etmek için ucuz ve yeni istihlâk vasıtalarını müstahsillerin yakınına getirecek bir politika takip ettiği gibi, bu piyasaların teşekkülünü de temin edeceği düşünülebilir) münferit müstahsil için daha fazla başlangıç harcamasına ihtiyaç gösteren metodlardır. Binaenaleyh müstahsillerin iktisadî hesabında daha uzun devreleri nazarı itibara almıya başlayacağını belirtmesi, hâdisenin teknik ifadesidir. Finansman bakımından müstahsillerin kafasında şu kabil bir muhakemenin cereyan ettiği farzedilebilir: "bu yılki, gelecek yılki ve öbür yılki gelirlerimden şu kadarını bir yere korsam, üçüncü yıl sonunda bir pulluk alabilirim, onunla sürünce dördüncü yıl sonundaki gelirim çok artar, hattâ bu yıl ayırabildiğim parayı bir yana koymayıp tarlaları gübrelemekte kullandığım takdirde gelecek yılki gelirimde meydana gelecek artma bile, bundan az olacaktır."

IV

Bu iktisadî gelişme modelinde, iktisadî hayatın routine'indeki değişme, istihsal metodlarındaki değişmeden ziyade, gelir artması neticesi olarak istihlâk miktar ve şekillerindeki "kalıcı" ve "kendi kendini tahrik edici" değişmeden başlamaktadır. İstihsal tekniğinde inkılâplar yapan büyük icatlar, ticareti teşvik eden yeni arazilerin ortaya çıkması veya hukukî müesseselerdeki değişiklikler de ferdî ticarî şuuru, bu şura esasen sahip zümrelerden, geniş müstahsil ve müstehlik kütlelere doğ-

- (11) Tabii ekstrem haller, gölgeli bir temayül halinde mevcut münasebetin çok kati bir münasebet şeklinde arzedilmesine sebep olur. Bu bakımdan şu zincirleme reaksiyonun, bu meselede bilhassa alâkadar olmadığımız âmillerin tesiri ile, bu ana istikametten muhtelif inhiraflar göstermesi, muhakkak ki, realist hallerdir. Bizim burada düşündüğümüz, ferdî ticarî şurdaki bu kabil bir yayılma ve kendi kendini tahrikin, iktisadî gelişmenin yegâne değil fakat, uzun bir devrede, en mühim ve en devamlı bir âmili olduğudur. Çok iptidai bir durumdan kapitalist iktisadî gelişmenin başlamasında diğer âmillerin tesirini inkâr etmemekle beraber, esas aldığımız iktisadî ufuk genişlemesi prosesine nisbetle daha tâli ve arızî addediyoruz. Meselâ, teknik ilerlemede, bizatihi teknik bakımdan böyle kendi kendini tahrik edici bir prose mevcut olabilir ve bu da iktisadî inkişafta mühim bir rol oynayabilir. Ancak bu âmili bizim esas aldığımızıza nazaran daha şiddetli bir şekilde arızî hâdise ve şartların tesirine tâbi addediyoruz. Modelimizdeki ana muharriki keskin hatlarla ortaya koyabilmek için, bir "teknik ilerleme teknik ilerlemeyi doğurur" prosesinin iktisadî inkişaf üzerindeki tesirinin ne olacağı meselesini araştırmaktan sarfinazar ettik ve bunu tamamiyle tecrit ettik. Bu yolu tutmamızın daha pratik bir sebebi de vardır. Batı Avrupa'nın durumunun aksine olarak, bugünkü geri memleketlerin iktisadî gelişmesinde, "insanlığın malı olan teknik bilginin" ferdî ticarî şuurun gelişmesine mütenazır olarak ve onu tahrik ederek ilerlemesi mevzuu bahis değildir. Yani kısaca, gelişme safhasını yaşamış olan Batı Avrupalı müstahsil, istihsal routine'ini değiştirmek isterse, yeni tekniği de bizzat meydana getirmesi veya ihtisaslaşmaya başlayan iktisadî ajanlar tarafından bunun meydana getirilmesini beklemesi lâzımdır. Buna mukabil bizim geri memleketimiz aynı şeyi yapmak isterse, en iptidaiden en modernine kadar bir seri tekniğin kataloglarını âmme otoritesinin kapitalist iktisadî gelişmeyi teşvik edici politikaları sayesinde (veya meseleyi daha temelden ifade etmek istersek, hâdisenin daha evvelce cereyan etmiş olması sayesinde) önünde bulacaktır. Onun için bu mevzuda mühim olan müstahsilin bu değişikliği arzu ediş şiddetidir. Bu şiddet "insanlığın malı" olan tekniklerin gittikçe daha ziyade ve adım adım "geri memleket müstahsilinin malı" haline de gelmesini temin edecektir. Bu yavaşlık ve tedricilik iptidai bir tekniğin mekanizma olarak işlemlerini kavramış bir zihnin birdenbire çok daha müdil bir tekniği kavramasındaki imkânsızlıktan ziyade, insan zihninin öğrenme işinde gittikçe daha fazla kesafetle işlemlerini temin edecek arzu ve iradenin esas vâkıa olarak tesise çalıştığımız ferdî ticarî şuurun gelişmesi prosesinin mahiyeti icabı tedricen şiddetlenmesidir. Söylemek istediğimiz şey "statik" le "di-

Olgun kapitalist ekonomi

Bu durumda III, IV ve V bir arada devam etmektedirler.

Tabii bunun sebep olduğu gelir artmaları da ferdi ticari şuru saha itibarile helezoni bir şekilde geliştireyor.

Yeni tekniklerin tatbiki kabil olduğu müddetçe dördüncü ve beşinci safhalarla birlikte devam edecektir.

İktisadi hesabın zaman buutunun artışı

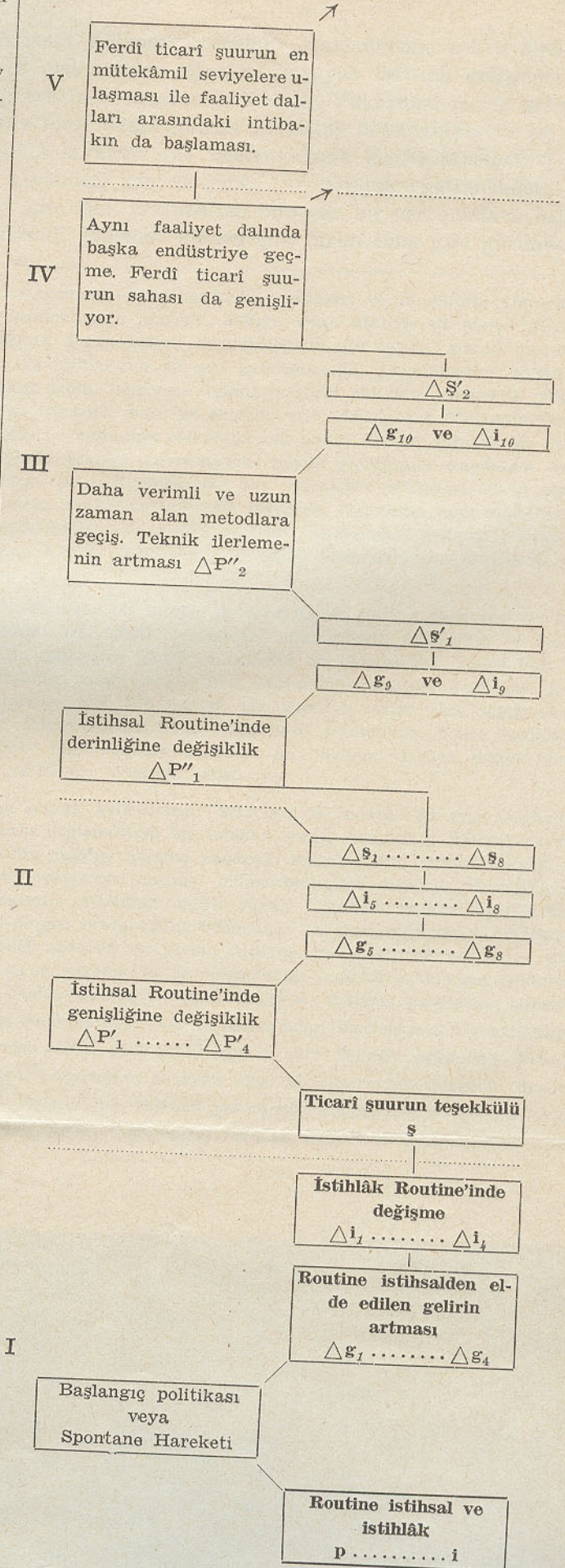
İleri tekniklere geçişin başlaması

Teknik, hukuki ve iktisadi (Δs_8 de görüldüğü şekilde) hudutlardan dolayı, istihsal routine'inin genişliğine değişmesinin durmasına kadar tekerrür edecek, sonra çift çizgi ile gösterilen şekilde Δs_8 den $\Delta P''_1$ doğacaktır.

Sosyal Hasılann artmağa başlaması

1, 2, 3 veya 4 tipik istihsal devresinde noktali hattın altındaki prosenin tekerrürü sonra iki çizgi ile gösterildiği gibi Δi_4 den $\$$ nin meydana gelmesi.

Başlangıç Anı

ru yayacak bir iktisadî gelişme prosesinin başlamasına sebep olabilir. Batı Avrupa'nın 18 inci asırdan itibaren başlayan iktisadî gelişmesi bu kabil ihtiyarî bir prosenin neticesi addedilebilir. Yukardaki teorik gelişme modeli esas itibarile ferdî ticarî şuurun işleyişine dayanmakla ve bu bakımdan aynı olmakla beraber, (a) başlangıcında âmme otortesinin şuurulu politikasına dayandığı için ve yine, (b) istihlâk routine'indeki değişme önce geldiği için, Batı Avrupa'nın bilhassa bir seri icatlara bağlanan "kapitalist iktisadî gelişme" sinden çok farklı imiş gibi görünüyor.

namik" in homo economicus'larının farklı oldukları ve dinamiğin yine dinamik bir homo economicus'u mevcut olduğu için, statige ait olanın gelişme prosesine tatbikinin doğru netice vermeyeceğidir. Bu arada, zihnin mekanizma olarak tekniğe intibakının ve onu kavramasının, ehemmiyetini küçümsüyor değiliz. Fakat bunu, hâdisenin teknik veçhesi olmakla, ekonomik veçhesinden, bu mevzu itibarile, daha az ehemmiyetli addediyoruz. Ve umumiyetle, bahis mevzuu etmiş olduğumuz psikolojik ölü nokta mevcut olmasa idi, "pratik eğitimle" zihnin tekniği kavrayışında büyük sıçramalar yapmanın kabil olduğu ve bunlarla, iktisadî muharrike baş vurmadan gelişmeyi temin etmenin mümkün olduğu kanaatine teveccüh ediyoruz. İnsanlığın malı olan teknik bilginin geri memleketler için kabili istifade olmasının, gelişme prosesinin seçimi hakkındaki karara nasıl tesir edeceğini denemenin son kısmında münakaşa edeceğiz.

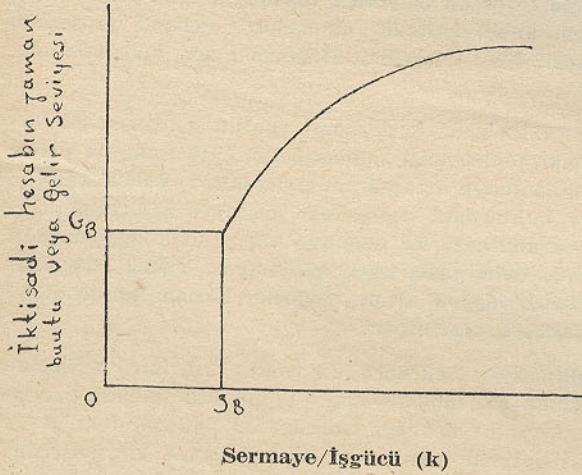
Bu husustaki diğer bir mesele de ferdî ticarî şuurun gelişmesi ile ileri tekniklere geçilmesi arasındaki fonksiyonel münasebetin âkibetinin ne olacağı meselesidir. Bu fonksiyon ilânihaye artarak mı gidecektir? Yoksa kâfi bir müddetin geçmesinden sonra miktardaki değişimin mahiyet değişmesi haline gelmesi ve hassasiyetin varabileceği bir azamiye varıp artık değişmemesi mi beklenebilir? İkinci ihtimal daha fazla varit görünüyor. Yoksa istikbalde cemiyetin "Sylock" luğu sonsuza doğru artan "Sylock" lardan ibaret olması pek de ümit verici bir manzara arzetmiyor.

- (12) Şema ile alakalı olarak belirtilmesi icabeden bir nokta, III üncü safhadan itibaren tekniklerin değişmesinin bir müddet sonra toplulukta istihsal vasıtalarının mülkiyetinin dağılışı üzerine yapacağı tesirdir. Bu, istihsal tekniği ile teşebbüs cesameti arasındaki optimal münasebetlerden doğacak bir neticedir. Daha ileri tekniklerin tatbikinin ancak büyük ölçüdeki istihsal birimlerinde iktisaden makul olması beklenebilir. Onun için daha en müttekâmil tekniklere varmadan, III üncü safhada bir andan itibaren gerek istihsal vasıtaları mülkiyetinin dağılışını ve gerekse bütün ekonominin faaliyet sahalarına bölünmesinin değişmişe başlaması muhtemeldir. İktisadî gelişme prosesinin bilhassa istihsal vasıtaları mülkiyetinin dağılışı bakımından incelenmesi, kanaatimizce, bu prosenin Marxist görüşe göre tahlili demek olur. Teknik değişimin iktisadî faaliyet sahalarının birbirlerine nazaran nisbetleri üzerindeki tesirinin başlıca mesele olarak ele alınması ise, iktisadî gelişmenin, kaçınılmaz bir şekilde, ikinci derece ve üçüncü derece hizmetlerin (sanayi, ticaret ve münakale v.s.) bi-

Fakat her iki şekil için müşterek olan unsur (ferdî ticarî şuurun en belli başlı ve kendi kendini arttırıcı muharriki teşkil etmesi), hiç olmazsa gelişme prosesi bir kere başladıktan sonra, hemen hemen aynı seyri takip etmeleri neticesini doğurmaktadır. Batı Avrupa'da vuku bulmuş olan iktisadî gelişme de, nazarı bir modele nazaran hayatın kendisinin, türlü âmillerin, arızî hallerin, hususî şartların tesiri ile göstereceği bütün inhi-rafları göstermekle beraber, bizim bilhassa ferdî ticarî şuurun gelişme-sinin "değişmez" ve bizatihi bu şuurun mahiyet ve mantığından doğan

rinci derecede istihsale nazaran (ham madde ve gıda maddeleri istihsali) artmasına sebep olacağı vâkıasının ön plâna alınması demektir.

Bizim, şemadaki III üncü safha için mühim addettiğimiz, tekniklerin ilerlemesi ile iktisadî hesabın yapılmasında nazarı itibare alınan zaman devresinin uzaması şeklinde tezahür eden ticarî şuurun kuvvetlenmesi arasındaki münasebettir. Bu münasebeti göstermek için (a) şemadaki ikinci safhanın mutlak olarak bittiğini (istihsal routine'inin genişlemesine olarak değişmesi imkânı son hududuna dayanıyor) ve (b) dördüncü safhanın da mevcut olma-

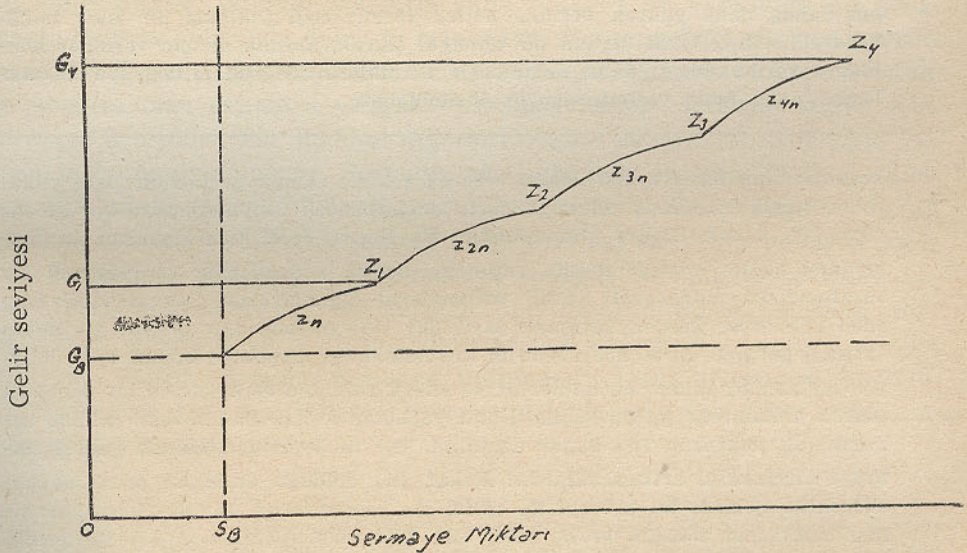
dığını düşünelim. Sağdaki şekilde ordinat muayyen bir gelişme prosesi esnasında iktisadî hesapta nazarı itibare alınan zaman devresinin "kesiksiz" olarak artmasını göster-sin. Apsis üzerinde ise mahre-cin sabite olduğunu farzetti-ğimiz sermaye/iş-gücü nisbeti-ni gösterebiliriz. (Meselenin "micro" veya "macro" alınma-sının tam rekabet mevcutsa apsis için ehemmiyeti yoktur; ordinatta ise ferdî iktisadî he-sap devrelerinin en uygun or-talaması alınabilir). Birbirine tekabül eden apsis ve ordinat-ların giometrik yeri, apsislerin daha süratle arttığı faraziyesi-

ni de dahil addedersek, boyunca pozitif eğimli ve fakat eğimi gittikçe azalan bir eğri verecektir. Şimdi iktisadî hesabın yapılmasında nazarı itibare alınan zaman devresinin uzamasının yalnız gelir artmasının belli bir fonksiyonu olduğunu farzedelim, ordinatta gelir seviyesini gösterebiliriz. Apiste de iş-gücü miktarının değişmediğini farzettığımızdan, yalnız sermaye miktarındaki de-ğişmeler gösterilmiş bulunmaktadır. Bu münasebete yalnız macro cepheden bakıldığında: eğriyi, "gelir seviyesinin artması, sermaye miktarını gittikçe artan bir süratle artırır, fakat her sermaye artmasının gelirden sebep olduğu artma, eğer bir evvelki artma da mutlak miktar olarak bunun kadar olsa

tesirine atfettiğimiz bir hadiseyi, umumi temayül olarak vermektedir. Başlangıçta çok kısa devreli olan yatırımların, iktisadî ufuk genişlemesi ile karakterize ettiğimiz "zaman unsuru" nun cereyanı ile gittikçe, daha uzun devreli ve dolambaçlı olmaları hâdisesini.

Bu vâkıa açık olarak tesis ve tespit edildikten sonra, kapitalist iktisadî gelişme prosesinin münferit müstahsil bakımından değil de, bütün ekonomi bakımından göstereceği umumi manzarayı, ana hatları ile, çizebiliriz. Gelişmenin başlaması sırasında sermaye yatırımları hep kısa vâ-

idi sebep olacağı artmadan, küçük olur" şeklinde tefsir edemez miyiz? Şu halde bilinen anlamda bir süratlendirici (accelerator) prosesi ile mi karşı karşıyayız? Tamamiyle değil. İktisadî hesabın yapılmasında esas alınan zaman devresinin büyümesi, farzettığımız gibi yalnız gelir artmasının bir fonksiyonu değildir. Gerilikten iktisadî gelişme bakımından, aynı zamanda, "psikolojik zamanın" da bir fonksiyonudur. Daha yakın sebep ve netice münasebetlerine geçilebilmesi için, hâdiseler hakkındaki idrâkin kuvvetlenmesi lâzımdır. Bu ise, yeni ve daha şümüllü bir idrâki doğuracak hâdisenin, kâfi sayıda tekrerrüne bağlıdır. İdrâki doğuran "dış tahrik" gelir artması ise, bu

hâdisenin tekrerrüri olmaksızın idrâkteki genişleme vuku bulmıyacaktır. İmdi bu hâdisenin tekrerrüri zamanın bir noktasında olamaz. Tekerrür edebilmek için bir evvelki noktada da mevcut bulunmuş olması lâzımdır. Zamanın durması, dış tahrikle (gelir artması) psikolojik reaksiyon (iktisadî hesap devresinin uzaması) arasındaki rabitanın kopmasına sebep olur. Şu halde, iktisadî hesap devresinin uzaması ne yalnız zamanın geçmesinin ve ne de zamanın yalnız muayyen bir mânada bir gelir artmasının vuku bulmuş olmasının fonksiyonu sayılamaz. Hem bu muayyen hâdiseye cereyan etmeli ve

delidir. Yukarda mevzuu bahsettiğimiz zincirleme reaksiyonlarla, hemen hemen her sahada yatırımlar, gittikçe daha uzun devreli olma-ya temayül etmektedir (13).

Gelişme prosesi nasıl başlamış veya başlatılmış olursa olsun, bir andan sonra istihsal metodlarının, tedrici bir şekilde, iptidai tekniklerden produktivitesi daha yüksek ileri tekniklere doğru değişmesi ile devam etmektedir. En mühim vâkıa bu değişmenin tedrici olacağıdır. Ferdî şuurun kendi kendini tahrik ederek gelişmesi prosesinin, iktisadî inkişaf- ta yarattığı en mühim hususiyet budur. Birden en iptidai bir teknikten en modern bir tekniğe geçildiğini görmeyeceğiz. Adım adım her devrede (devreyi sermaye yatırımındaki intibaklara imkân verecek uzunlukta olmak üzere tarif ediyoruz) biraz daha dolambaçlı metodlar tatbik edi-

- (13) İptidai teknik, en doğrudan doğruya ve neticesini en kısa zamanda veren teknik olarak düşünülebilir. Bu takdirde bir ileri teknik, neticesini dolambaçlı yoldan veya daha uzun zamanda ve fakat birinciye nazaran daha verimli olarak veren istihsal yolu olacaktır. Gerçi istihsal devresinin uzamasının daima daha yüksek verimle netice vermeyeceği şeklinde bir fikir mülâhaza edilebilir. Fakat umumî bir temayül olarak, mutlak azalan verimler noktasına varılmadıkça, daha dolambaçlı tekniklerin doğrudan doğruya tekniklerden daha fazla verimli olacağı düşünülebilir.

hem de onun tekerrürüne imkân verecek şekilde zaman geçmelidir. İşte yukarıdaki şekilde, aslında ancak birlikte değişebilecek kıymetlerden bir tanesi, "zaman", nazarı itibare alınmamıştır. Bu ihmal, ferdî ticarî şuurun en mükemmel haline eriştiği zaman yapılırsa, makul addedilebilir ve mekanik bir süratlendirici münasebeti (tabii yatırımların olgunlaşması için geçmesi icap eden müddetler hesaba katılmak şartı ile) elde edilmiş olur. Fakat gerilikten iktisadî gelişme, ferdî ticarî şuurun kuvvetlenmesi demektir, bunun için muayyen bir zaman ânında düşüncülemez ve ancak zamanın cereyanı da bir değişken olarak alınabilirse gösterilebilir. Bunu yapabilmek için S. 115 deki şekilde zamanın bir noktasını (n) kadar uzatalım. (n) in hududu dahilinde gelirle sermaye birbirlerini arttıracaklardır. Fakat (n) dolduğu anda bu prose de kesilecektir. Şekilde bu proseyi z_n eğrisi ile gösteriyoruz. Şimdi yine aynı zaman noktasına dönelim ve bu sefer onu $2n$ kadar uzatalım. z_{2n} in gösterdiği prose de kesilecektir. Aynı şekilde sırayla "n" i meselâ 3 ve 4 ile çarparak iki z eğrisi daha meydana getirelim. z_n ile z_{4n} in her birinin kesildikleri noktalardaki sermaye ve gelir miktarlarını mukayese edelim. G_4O , G_1O dan büyüktür. İşte bu sebepten gerilikten iktisadî gelişmenin dinamisinde, iktisadî olgunluğun dinamisinde bulunmayan bir "zaman-ferdî idrâkin genişlemesi- iktisadî gelişme (istihlâk seviyesi ve istihsal kapasitesi artması)" münasebeti vardır. Bu, routine şuur ile en mükemmel seviyesindeki ferdî ticarî şuur arasındaki farktan doğmaktadır.

lecektir (14). İstihsal tekniğinde büyük sıçramalar olmayacaktır. Diğer taraftan istihsal ameliyesi neticesinde meydana gelen gelir de, sıçramalardan ziyade devreden devreye tedricî bir yükselme seyri takipdecektir.

Öte yandan iktisadî gelişme zaman bakımından olduğu gibi “saha” bakımından da yaygın olacaktır. Yani aynı endüstrinin bir kısmında çok iptidai bir tekniğin, diğer kısmındaki (buradaki kısım ile bir endüstriye mensup teşebbüslerin bir kısmını kastediyoruz) oldukça ileri bir teknik yanında uzun müddet devam etmediği görülecektir. Bunun gibi, tabii olarak, hususiyetleri icabı hepsi aynı süyratle ileri metodlara geçmemekle beraber, muhtelif sanayi teknik seviyeleri, her zaman devresinde, az çok aynı olacaktır. Nihayet sanayi, ziraat, ticaret, mübadele ve hattâ âmme idaresi sahalarındaki teknik seviye —yine münferit âmillerden doğabilecek ufak tefek inhiraflar olabilmekle beraber— her zaman devresinde aynı olma temayül edecektir. Çok gelişmiş bir sanayi ile en iptidai metodları kullanan bir ziraati veya gayet verimsiz işliyen bir idare mekanizmasını (15) uzun müddet bir arada görmek kabul olmayacaktır. İktisadî inkişafın saha itibarile bu yaygınlığı bu gelişmenin ileri safhalarında daha da artacaktır. Bunun sebebi gittikçe kuvvetlenen ferdi ticarî şuurun, saha itibarile de genişlemesi ve geri teknikle çalışmakta olan sahalara yüksek produktiviteden istifade etmek için, sermaye üzerinden kâr haddini diğerlerinininkine yaklaştıracak şekilde yatırımında bulunulmamasıdır. Sermaye ve iş-gücünün iktisadî faaliyet sahaları arasındaki “akıcılığı” ferdi şuurun gelişmesinin bir fonksiyonu olarak gittikçe artacak ve iktisadî inkişaf daha ileri safhalarında yukarıda mevzuu bahsetmiş olduğumuz “müvazeneli gelişme” manzarasını daha bâriz olarak gösterecektir. Bu suretle, her sahanın hususiyetlerine göre kullanılan sermaye ve iş-gücü nisbeti az çok değişmekle beraber, teknik seviyenin bütün ekonomi boyunca mütenazır olarak ilerlemesi temayülü, Kapitalist İktisadî Gelişme Prosesinin belli başlı bir diğer vasfı olarak ortaya çıkmaktadır.

(14) Tabii teknik bilgideki bazı otonom değişiklikler yolu ile, yeni ticaret sahalarının açılması ile, hukukî müesseselerin değişmesi ile (meselâ zirai arazinin tevarüsü müessesesi) istihsal metodlarında bir takım sıçramalar olacaktır. Fakat, (a) bu sıçramalar çok büyük olmayacaktır (ferdi ticarî şuurun henüz tam mânası ile kuvvetlenmiş olmasından dolayı), (b) her sahanın teknik hususiyetlerine bağlı olarak cereyan eden arızî haller arzedecektir (ve müteakip kısımda Sosyalist gelişme prosesi hakkında vereceğimiz izahlardan da istihraç edilebileceği gibi, bu gibi haller böyle bir prose için de mevzuubahistir ve bilhassa kapitalist proseye mahsus değildir).

İster âmme otoritesinin hareketi ile başlatılsın; isterse başka bir takım âmillerle, bu otoritenin faaliyetinden müstakil olarak harekete geçsin, Kapitalist İktisadî Gelişme Prosesinin bâriz hususiyeti istihsal tekniğindeki değişikliğin büyük sıçramalarla değil, tedricî ve daima bir ileri tekniğe geçişle cereyanı ve gelişmenin bütün sahalarda oldukça müte-nazır bir seyir takibetmesidir. Aşağıdaki şema vardığımız bu neticeleri daha sarîh bir şekilde ortaya koymaktadır (16).

Kapitalist İktisadî Gelişme Prosesi

		Ziraat Faaliyet dalında	Sınai Faaliyet Dalında			Ticari Faaliyet Dalında	
Teknik Seviye Dereceleri	En ileri	5	5	5	5	5	Gelişme Zamanı
	IV	4	4	4	4	4	
	III	3	3	3	3	3	
	II	2	2	2	2	2	
	I		1	1	1	1	
	İptidai	1					

Ufak çizgiler üzerindeki rakamlar, faaliyet dalları ve endüstrilerin hangi zaman devresinde soldaki hanelerde gösterilen teknik seviye derecelerinde bulunacaklarını gösteriyor. Faaliyet dallarının karşılıklı durumları arasında çok kaba bir tahminden ileri bir iddiamız yoktur. Bunlar nazari olarak A, B, C diye alınabilirdi.

- (15) Bunlardan yalnız âmme idaresi mekanizması hakikaten geri kalabilir; çünkü mahiyeti icabı ferdi ticari şuurun tesirine maruz değildir. Fakat bürokratların aydın oldukları faraziyemiz tahtında, 1. Sosyal iklimde ilerleme idare mekanizmasında da islahatı teşvik edecektir. 2. Millî gelir arttıkça hasılatı düşen bir âmme varidatı sistemi yoksa ve hele âmme varidatı sistemi âmme varidatının millî gelirin artan bir fonksiyonu olmasını temin edecek şekilde ise, artan varidatın bir kısmı zaruri olarak âmme hizmetlerinin tabanının genişmesine harcansa bile, geri kalanı islahat ve ileri tekniklere geçmek için kullanılacaktır. Âmme varidatının daha ziyade müterakki vergilere dayanmasının kapitalist gelişmeye muarız olmaktan ziyade yardımcı olduğu anlaşılıyor.
- (16) Meselâ ziraatle sanayide veya bankacılıkta câri istihsal tekniklerinin seviyelerini karşılaştırmak kabil midir? Mahiyetleri icabı, bunların her biri, iş-gücü ve sermayeye farklı nisbetlerde ihtiyaç göstermiyecekler midir? Tabii bu fikir sermaye ile iş-gücü arasındaki "teknik nisbet" bakımından tamamen haklıdır. Yalnız, 1. Burada ortaya koymak istediğimiz husus için, bu itirazın

V

Bu kabil kapitalist bir iktisadî gelişme prosesi karşısına, tamami- le merkezî bir âmme otoritesi tarafından tanzim edilen "Sosyalist İkti- sadî Gelişme" prosesini koyabiliriz (17). Bu gelişme prosesi, hâdisenin mahiyeti icabı, yukarıda mevzuubahis edildiği gibi ileri tekniklere adım adım geçiş şeklinde seyretmiyecektir. Büyük sıçramalar olacaktır. Bir sahada bir devrede en iptidai istihlal teknikleri kullanırken; o sahaya, birkaç teknik seviye basamağı birden atlanarak, insanîyetin malı olan en ileri teknik seviye ithal edilecektir. Fakat bu ileri tekniğe geçiş, yalnız bir endüstriye ait istihlal birimleri için de yeknasak olmayacaktır.

- (17) Bu prose için yukardaki tabir yerine "Plânlı İktisadî Gelişme" tâbiri de kullanılabilir. Yukardaki tabiri, (a) prosenin bir plâna göre cereyan etmesine rağmen, dışardan bakıldığında bir mânada bir "plânsızlık" manzarası arzemesi, bu sebepten bu tâbirin karışıklığına sebep olabileceği, (b) bu prosenin muharriki olan uzvun vâde sosyal hedefleri daha iyi ifade ettiği mülâhazasıyla tercih ediyoruz.

ehemmiyeti yoktur. Şemayı şu şekilde mütalâa etmek lâzım: Meselâ sanayide a, b, c, d ve e gibi iptidaiden ileriye doğru giden bir seri teknik mevcut. Aynı şekilde ziraate de a, b', c', d' ve e' gibi iptidaiden ileriye doğru giden teknikler var. Bunlardan meselâ b', b ye mütenazırdır dediğimiz zaman, iş-gücü / teknik sermaye nisbetinin aynı olduğunu kasetmiyoruz. Düşündüğümüz şey b, ilerilik-iptidailik bakımından a,c,d ve e'ye hangi münasebette ise, b' nin de a', c' d' ve e' ne nazaran aynı mekvide bulunduğudur. Muayyen bir zaman devresinde (bu devrenin de arızı farkları ortadan kaldıracak şekilde 5 - 10 sene gibi biraz uzunca tutulması doğru olur. Çünkü tabii sürtünmelerden dolayı reaksiyonlar ve bunların neticesi intibaklar kapitalist gelişmenin bilhassa ilk safhalarında âni olamaz) sanayideki teknik, b ile gösteriliyorsa, ziraate b', ticarete b" ve ilâhare, buna mütenazır olarak câri olmak temayülünü gösterecektir. Bu temayülü farklı endüstrilerin mukayesesi ve aynı endüstrinin farklı teşebbüslerinin mukayesesi daha sarîh olarak gösterecektir. Mukayese edilen unsurların benzerliği arttıkça aynı teknik seviye gittikçe daha fazla aynı iş gücü/teknik sermaye nisbetini ifade eder. 2. Mukayese unsuru olarak iş gücü/teknik sermaye değil de, iş gücü/malî sermaye nisbetini alırsak, muvazeneli gelişmenin mevcudiyeti daha vâzih olarak ortaya çıkacaktır. Yalnız buradaki iş gücünün kıymeti bir istihlal devresinde ücret ve aylıklar için harcanan paranın yekûnu değildir. Bu yekûndan, gelişme prosesinin başlangıcından itibaren, ferdi, "hizmeti ileri teknikle görebilecek şekilde yetiştirmek için yapılan hususi veya kollektif masrafları" çıkaralım: Kalan, hakiki mânası ile câri iş gücüne yapılan harcamadır. Çıkardığımız yetiştirme masrafları ise "insan sermayesi" ne yapılmış yatırımların yekûnudur ve doğru yeri, iş gücü/malî sermaye nisbetinin mahrecidir. Bu şekildeki bir hesap neticesinde meselâ bankacılık için bulunan nisbet, küçülerek sanayi ve ziraattekilere yaklaşmıyacak mı?

Endüstrinin bir kısmında iptidai teknikle istihsal devam ederken, geri kalan istihsalin en modern metoda göre yapılması için faaliyet başlayacaktır. Muhtelif endüstriler arasında ve muhtelif faaliyet branşlarında da, bu aşırı teknik seviye farkları müşahade edilecektir. Bunun sebepleri nelerdir? Plân otoriteleri, mevcut iş gücü, teknik sermaye ve tabiat kaynaklarının muhtelif alternatiflere taksimini yaparken "verimliliği" "içtimai bakımdan" mütalâa edeceklerdir (18). Bu suretle muhtelif seviyedeki istihsal tekniklerinin verimlilikleri çok uzun devreler için ve çok geniş bir saha için mukayese edilecektir. Bu hâdise plânı tanzim eden otoritelerin millî ticarî şuarla hareket etmelerinin kaçınılmaz bir neticesi olarak tezahür ediyor. Millî ticarî şuur içtimai bakımdan verimliliği hedef tutmaktadır. Bu verimliliğin hesabında ise ferdin hayatı bakımından değil, milletin hayatı bakımından ehemmiyetli addedilebilecek uzun bir zaman devresinin esas alınması gayet tabiidir. Eğer kapitalist bir kalkınma prosesinin daha başlangıcında, bu prose sonunda meydana gelecek mütekâmil ferdî ticarî şuurun bir kalemde ferdin kafasına yerleştirilmesi kabil olsaydı, bu prose de tedricen değil büyük sıçramalarla açılabilirdi. Fakat ferdî ticarî şuurun mahiyetinden dolayı bu kabil olmamaktadır. Halbuki millî ticarî şuur bu şekilde malûl değildir, başlan-

- (18) Peki ama metodları seçerken niçin yalnız verimlilik mülâhazası ile hareket et-sinler? Başka mülâhazalar da neden işe karışmasın? Tabii başka mülâhaza-lar da işe karışacaktır. Yalnız bizim burada meşgul olduğumuz, iktisadî in-kişaf bakımından Sosyalist Ekonomi Sistemidir. Sosyalist sistemin kısaca ifa-desi, istihsal vasıtalarının mülkiyetinin âmmeye ait olması ve iktisadî otokra-sinin mevcudiyeti, yani ferdî iktisadî hesapların yerine içtimai iktisadî hesa-bın geçirilmesi ve istihsal neveleri ve dolayısıyla istihlâk şekillerine müteallik kararların fertler yerine otokrazi tarafından verilmesidir. Sosyalist bir eko-nomi sistemi, bir ân için iktisadî ve sosyal determinizmin mevcudiyeti yolun-daki fikirlerden sarfinazar edilirse, şu üç maksattan "bilhassa" biri ile tesis edilmek istenebilir: 1. Ekonominin işleyişinde iktisadî istikrarı temin maksad-ı ile, 2. Gelir dağılışında içtimai adaleti temin etmek maksadı ile ve nihayet 3. İktisadî kalkınmayı temin maksadı ile... Bu maksatlara muadil olarak sos-yal iktisadî hesabın kullanılması ve normları da değişecektir. Tabiatıyla bu üç maksattan yalnız bir tanesinin mevcut bulunacağı doğru değildir. Fakat bir tanesi bilhassa hâkimdir ve başka bir sistemden Sosyalist Ekonomiye ge-çiş kararının verilmesinde başlıca âmildir. Böyle olunca sosyal hesapta bu maksat daima ağır basacaktır. Diyoruz ki, burada bunlardan üçüncüsü ile alâkadarız. Bu suretle iktisadî inkişaf gaye olunca produktivitenin artırılma-sı istihsal tekniklerinin seçilmesinde takibedilen birinci gaye olacaktır. Fakat yegâne gaye değil. Diğer iki fonksiyon da görülecektir. Fakat bunlar için ar-bitrer standartlar tespit edilip, bu fonksiyonların ierasının bu standartların altına düşmesine sebep olmadıkça, produktivite mülâhazasıyla alınan karar-ların bunlar üzerindeki tesiri, nazarı itibara alınmayacaktır.

güç ânından itibaren iktisadî hesabını, herhangi bir şekilde varabileceği en uzun zaman devresini esas alarak yapabilir (19). Diğer taraftan yukardan bahsettiğimiz millet hayatı ve fert hayatının uzunluk farkından dolayı, millî ticarî şuurun idrâk edebildiği bu en uzun devresi, daima ferdî ticarî şuurun en müttekâmil anında ulaşabileceği zaman devresinden daha uzun olacaktır. Saha bakımından da böyle. Bunun için plâni yapan otoriteler nezdinde, daha verimli olan ve fakat daha dolambaçlı yollar takip eden ve verimlerini direk metodlara nazaran daha geç veren metodların hemen hemen daima galip gelecekleri aşikârdır. Şu halde sosyalist iktisadî gelişmede hadisenin mahiyeti icabı, istihsal tekniği süratle iptidaiden en ileriye sıçramaya temayül edecektir. (20)

Diğer taraftan bu sıçrama, bütün kısımlarda, bütün endüstrilerde ve bütün faaliyet sahalarında bir arada olmalıdır. (21) Bütün ekonomiye şamil olacak şekilde derhal en ileri teknikleri tatbik etmek kabil değildir. Bunların tatbikine hasredilen iş gücü bir müddet için der-

- (19) Esas itibarile ferdî şura dayanan bir prosede, âmme otoritelerince takip edilen bir istihsal vasıtaları ucuz fiyat politikası veya teçhizat kredisi politikası mevcut millî ticarî şuurun görebildiği iktisadî ufku ferde aşılacak gayesini güder. Ne yazık ki daima masrafını bile karşıladığı şüpheli bir politika tedbiri haline gelmek tehlikesine maruzdur. Tabiatıyla bununla mevzuubahis ettiğimiz şekilde başhyan ve kendi kendini tahrik eden bir ferdî şuur gelişmesi prosesini bu nevi politika tedbirlerinin süratlendireceğini inkâr etmiş olmuyoruz. Şüphemiz bu nevi tedbirlerin proseyi harekete geçirmek ve yerleştirmek hususundaki iktidarları hakkındadır.
- (20) Kapitalist proseyle Sosyalist Prose arasında, bu sıçrama temayülünün mevcudiyetine tesir eden bir fark daha vardır. Kapitalist gelişmenin başlangıcında münferit müstahsil, uzun vâde yatırımın verimliliğine ikna edilebilse bile gelir azlığı bakımından fiilen bunları tatbik edemiyebilir. Yani iktisadî alternatiflerin malî durumdan dolayı teknik alternatiflerden daha az sayıda olması mevzuubahistir. Buna mukabil başlangıç safhasında diğer sahalara mütenazir olarak, münferit müstahsillerin malî kudretini aşan uzun devreli reel yatırımları, ferdî sermayeleri bir araya toplayarak tahakkuk ettirebilecek olan malî müesseselerin ve hukuk formlarının da iptidai bir seviyede bulunmaları, hususi kollektif teşebbüslerin kurulmasına fazla bir imkân bahsetmeyecektir. Bu durum plânlı iktisadî gelişme prosesi için tabiatıyla mevzuubahis değildir.
- (21) Tabii plânda faaliyetleri için teknik bakımdan birbirlerine dayanan endüstrilerin istihsal metodlarının, teknik intibaksızlıklara imkân vermeyecek şekilde, birlikte geliştirilmesi gözönünde tutulacaktır. Teknik seviye farkları, kapitalist gelişmenin aksine olarak, en fazla aynı endüstri dahilinde görülecek ve fakat bu kabil "istihsal bağları" bulunmayan veya bu bağların oldukça zayıf bulunduğu endüstri ve faaliyet sahaları arasında da derece derece göze çarpan bir hâdise olacaktır.

hal kullanılabilir istihlâk mallarını istihsal etmiyecek, halbuki bu müddet esnasında plânlama otoritesince kabul edilen içtimaî refah standardına göre yaşayışını idame edebilmesi için bu istihlâk mallarına ihtiyaç duyacaktır. Meselâ, bir başlangıç durumunda, elbiselerin ufak ve iptidai metodlarla çalışan küçük terzi atölyelerinden ziyade modern fabrikalarda imâline karar verilirse ve bununla birlikte daha bir kaç prosesi böyle ileri tekniklere geçirmek niyeti beslenirse, önce iş gücünün bir kısmının, en modern metodlarla maden filizlerinin çıkarılmasında, sonra bunların en modern metotla işletme yerine getirilebilmesi için münakaale tesislerinin kurulmasında, yüksek fırınların inşasında, demir ve çeliğin istihsalinde, kumaş imâl edecek makinaların ve dikişte kullanılacak makinaların ve örneklerin imâlinde kullanılması lâzımdır. Ancak bunlardan sonradır ki, nihâî istihlâk mallarının en modern metotla istihsaline geçilebilir. Bu dolambaçlı istihsal vasıtalarının hazırlanması devresi esnasında yine iptidai metotla çalışan atölyelerin meydana getirdiği hasılanın kullanılması icab edecektir. (22)

Bu kabil bir iktisadî gelişme prosesinin Kapitalist iktisadî gelişmeden farkını açık olarak göstermek için şu söylenebilir : İki şekil gelişmede de her yıl sermaye miktarında X kadar artma olduğunu farzedelim, Kapitalist prosede hemen hemen her teşebbüs, endüstri ve faaliyet dalında bu X in bir kısmı (tabii evvelce belirtmiş olduğumuz amillerin tesiri ile farklı nisbetlerde) görülecektir. Sosyalist prosede ise bu X, bir endüstrinin ancak bir kısmında, ancak bazı endüstrilerde ve faaliyet sahalarında birikecektir. Diğerlerinde ise teknikte, hiç olmazsa mühim miktarda sermaye artmasını icab ettiren değişiklikler, vuku bulmayacaktır.

Diğer taraftan Sosyalist Ekonomide X in mutlak miktarının alternatif bir Kapitalist prosedekinden bir hayli fazla olması beklenebilir. Sermaye teşekkülündeki bu sürat farkının, birinde nazarı itibare alınan zaman devresi yalnız "ferdî ömrü" ihtiva etmesine mukabil, diğerinde âdeta bir içtimaî ömrün esas alınmasından ileri geldiği söy-

(22) Dış ticaretin mevcudiyeti bu istihsal safhalarının birer birer meydana getirilmesi mecburiyetinden Sosyalist Ekonomiyi masun bırakabilir. Burada Sosyalist Ekonominin durumu 10 sayılı notta mevzu bahis ettiğimiz münferit müstahsilin durumu ile aynıdır. Bu sebepten, dış ticaretin mevcudiyeti, teknik ilerlemenin ekonomi boyunca büyük dalgalanmalar gösteren bir seviye vermesi şeklinde vardığımız umumî hükmü, fazla tadil edici mahiyette değildir. Dış Ticaretin mevcudiyetinin İktisadî Gelişme üzerinde icra edeceği tesirden son kısımda bahsedilecektir.

lenebilir. (23) Teknik İlerleme bakımından Sosyalist Gelişmenin arzettiği manzarayı aşağıdaki şemadan da takip edebiliriz. (24)

		Ziraî Faaliyet Dalında			Sınai Faaliyet Dalında			Ticari faaliyet Dalı		
		A ziraati	B ziraati		A endüstrisi		B endüstrisi			
			A'nın yarısı	Öbür yarısı	A'nın yarısı	Öbür yarısı	B/3		B/3	B/3
TEKNİK SEVİYE	İleri	10	1	2	9	4	2	2	5	7
	III									
	II									1
	I				1	1	1	1	1	
	İptidai	1	1	1						

Mukayeseyi kolaylaştırmak için başlangıç duruma aynı kapitalist prosedeki seviyelerde alınmıştır.

- (23) X'in dağılım tarzının neden dolayı mevzu bahis ettiğimiz gibi olacağı ve mutlak miktarının da neden dolayı daha fazla olacağı hakkında açık bir misal üzerinde de izahat verilebilir: Farzedelim ki iktisadî gelişmenin başladığı anda iki ekonominin de istihsal kapasiteleri aynıdır. Yani aynı miktardaki "safı milli hâsıla" yı meydana getirecek teknik sermaye, iş gücü ve tabii kaynağa sahiptirler. Kapitalist iktisatta bu safhada iktisadi kârlılık hesabının hududu takriben 2 sene kadardır. Sosyalist plâncılar ise 20 sene sonrasına kadar elde edilecek neticelerle alâkadarlırlar. Aynı sahada iki sene için yapılan yatırımlar verimi % 5 arttırmakta (tabii kapitalist ekonomide bunun kârlılık şeklinde tecelli etmesi lâzım ve verimden kâra geçişte (a) fiyat değişmelerinin, (b) faiz tutarının nazarı itibare alınması lâzım) 20 sene için yapılan yatırımlar ise başlangıç kıymetlendirmeleri üzerinden verimi % 15 arttırmaktadır. Şimdi sosyalist plâncıların karşı karşıya buldukları alternatifler, aynı mahsulü elde etmek için % 5 verimli bir tekniğe başvurmak veya % 15 verimli bir tekniğe başvurmak şeklinde vazedilirse, daima % 15 için, yani 20 senelik yatırımların tercih edileceği açık değil midir? Peki ama verim artması birinde 2, diğerinde ise 20 sene sonra ele geçmektedir (veya aynı anda ele geçecekleri düşünülürse birinde câri kaynaklardan çok daha fazla bir kısmının bu işe tahsisine sebep olmaktadır). Bu hal, verim artmalarının kıymetine tesir etmeyecek mi? Bu suale verim artmalarının ele geçiş tarihlerinin istihlâk ve istihsal üzerinde ne gibi bir tesir yapacakları araştırılarak cevap verilebilir. Önce meseleye istihlâk zaviyesinden bakalım. Meselâ, yakında ele geçecek artmaların tercih edildiğini düşünelim ve buna göre emsal tatbik edelim. Diyelim ki 2 sene için 3 ve 20 sene için 1 emsalini. O zaman yüzde art-

VI

Sosyalist İktisadî Gelişme, ticarî şuurun yaygın bir şekilde mevcut bulunmadığı bir muhitte, millî ticarî şuura istinaden hareket eden amme otoritesinin faaliyeti ile istihşâl ve istihlâk routine'inin değiştirilmesidir. Bunun muazzam bir mukavemetle karşılaşacağı âşikârdır. Hayat tarzları değiştirilen müstahsil ve müstehliklerde, değişiklik başlatıldığı anda, ne ferdî, ne de millî ticarî şuur mevcuttur. Gelişme başlamadan evvelki devrede, ferdî ticarî şuura sahip bulunan zümreler (tüccarlar, sanayiciler v. s.), sosyalizme geçişle, maddî refahlarını yükseltmek yolundaki gayretlerinin gittikçe daha fazlasının takyid edilmekte olması

maların kıymeti aynı olmaktadır. Böyle bir emsalin tatbiki faizin hesap edilmesi demektir. Faiz neden hesap edilsin? İstihlâk bakımından faiz, kapitalist hukukî nizamına mahsus mukavelevî bir gelirdir. Kapitalist ekonominin müesseselerine göre elde mevcut her lira için "iktisadî aternatifler" den biri de faizle ikrazdır. Bunun için bu müesseselerin mevcut bulunduğu bir muhitte yapılan iktisadî hesapta faizin nazarı itibare alınması lâzımdır. 2 sene sonra ele geçecek liranın "piyasa kıymeti" 20 sene sonra ele geçecek olanunkinden daha fazladır ve bu sebepten ona daha büyük bir emsal tatbik edilmesi lâzımdır. Fakat kapitalist ekonominin bir müessesesi olan faiz neden sosyalist ekonomide de hesap edilsin? Sosyalist iktisadın her lirası için iki iktisadî alternatif var: cârî istihlâk ve yatırım (yabancı memleketlere ikrazda bulunulması alternatifini ehemiyetsiz sayıyoruz). Şu halde üçüncü bir alternatifi iktisadî verimlilik hesabında nazarı itibare almak icabetmiyor. İstihsal bakımından ise, neticelerin daha evvel elde bulunması bunlardan serbest kalan kaynakların daha uzun müddetle başka yatırımlara bağlanmasına imkân verir. Bu sebeple yalnız bu bakımdan daha az zaman alan metodların uzun zaman istiyen metodlara nazaran, ekonomi için daha avantajlı sayılması muhtemeldir. Ancak burada dahi istihlâk bakımından nihai mahsullerin daha evvel ele geçmesine hususi bir kıymetin atfedilmekte olması lâzımdır. Bu meselede, muayyen bir yekûn yatırımın sahalar arasında dağıtılmasında zaman için bir emsal tatbiki mevzuubahis olabilir. Fakat bir kere bir sahaya ayrılan yatırım miktarı belli oldu mu, bunu daha ileri teknikler şeklinde yapmak temayülünün sosyalist ekonomide çok kuvvetle mevcut olacağını düşünmek hatalı olmasa gerektir. Muhtemelen şöyle hareket edilecektir: Mevcut iş gücü miktarı ve kalitesi, mevcut tabii kaynak miktarı ve terkihi ve teknik sermaye miktarı muta ise, bir kere nüfus başına norm hayat seviyesi (ferdin her istihlâk devresindeki istihlâk miktarı) tespit edilecektir. Bunun normal ve bir takım ölçüler nazarı itibare alınarak yapılacağı düşünülebilir. Bu miktarı nüfus sayısı ile çarpalım: Yıllık sosyal istihlâk normuna varırız. Şimdi bu miktarı istihsal için yukarıdaki üç kaynaktan başlangıç tekniğine göre muayyen miktarlarda lâzım. Peki bu miktarlar çıktıktan sonra geri kalan iş-güçlü teknik sermaye ve tabii kaynaklar nerede kullanılacak? Tabiatıyla yatırımda. Ve her saha için insaniyetin malı olan teknik bilginin hududu dahilindeki en uzun devreli ve en kârlı yatırımda (Bu arada yalnız verim mülahazasıyla bile "insan sermayesi" ne yapılan yatırımın oldukça hatırı sayı-

ve iktisadî hesaplarını yaptıkları hareket sahasını (açık olan iktisadî alternatiflerin) gittikçe daralması, vâkiası ile karşılaşmışlardır. Muhtemelen, bunun tesirile, onlarda, “durumu iyileştirme” fikrinden “mevcut durumu idame” fikrine bir geçiş olacaktır. Kısaca gelişme prosesinin başlangıcında, gelişme için gerekli ticarî şuura, gelişmeyi temin edici şekilde sahip olan, yalnız amme otoriteleri vardır. İşte bundan dolayı Sosyalist İktisadî Otokrasisi, hiç olmazsa yalnız iktisadî gelişme sırasında, kaçınılmaz bir şekilde siyasî otokrasiye de dayanmak mecburiyetindedir. Sosyal yatırımın carî safi gelire nisbeti ve terkihi, mevcut ferdî ticarî şurardan dolayı müstahsiller tarafından ihtiyarî olarak yapılmış buluna-

lır miktarlara çıkacağı ve uzun devreyi gözönünde bulunduracağı düşünülebilir). Yalnız millî ticarî şuurun da insan muhassalasının tayin ettiği bir hududu vardır ve takribî olarak bunun yarım asrı geçmişe söylenebilir. İşte yalnız iktisadî gelişme bakımından zaman unsuruna “sosyalist bir kıymet” atfedilse bile, bu kıymet zamanın uzamasının kesiksiz bir fonksiyonu olarak azalmıyacak, fakat “yarım asır” lık devreler arasında kademe kademe azalacaktır. Bu netice millî ticarî şuurun daha başlangıç anından itibaren müttekâmil bir seviyeye erişmiş olduğu faraziyesine istinaden çıkarılmaktadır. Yukarıdaki misalde nüfus statik farzedilmiştir. Fakat nüfustaki muayyen bir artış nisbeti nazarı itibare alınarak da aynı neticeye varılabilir.

X in mutlak kıymetinin daha büyük olması meselesine gelince: $X = G - I$ dir. Şu halde bu, sosyalist ekonomide I'nin küçük olması temayülü olarak kabul edilebilir. Yani hayat seviyesini (1. Yekûn istihlâk/nüfus sayısı, veya 2. Oldukça geniş tutulan istihlâk harcaması gruplarından mütteşekkil bir frekans tablosunda mod kıymet olarak alınabilir. Bu mesele bilhassa refah seviyesi bakımından yapılan bir mukayese için mühimdir. Eurada birinciye kabul ediyoruz) aynı durumda bulunan kapitalist bir ekonominin vereceği seviyeden aşağıda tutmak temayülü tabiatıyla mevcut olacaktır. Neden? Verim artması birinde yatırılan her lira için % 5, öbüründe ise % 15 dir. Elde edilecek kâr haddi % 5 olduğu zaman mı yoksa % 15 olduğu zaman mı daha fazla yatırımda bulunmak temayülü mevcut olacaktır? Meselâ kapitalist prosede, birinci verim nisbeti mevcutken yekûn yatırım X olsa, verim nisbeti % 15 çıkarsa, $\Delta X + X, X$ tan büyük olmayacak mıdır? İşte sosyalist ekonomi zaman farklarına bakmaksızın —veya hiç olmazsa, kati olarak, kapitalist ekonomiye nazaran daha az bir ehemmiyette kabul edip, bakarak— % 5 ile % 15 i karşılaştıracağından X in mutlak kıymetinde artma temayülü olacaktır. Bu bakımdan nötr veya kapitalist bir ekonomiden sosyalist proseye geçiş, kapitalist prose devam ederken teknikteki inkılâpçı bir buluş sayesinde verim nisbetinin yükselmesine kabili kıyas addedilecektir. Bu ikinci durum sermaye terakümünü nasıl mutlak kıymet olarak arttıracaksa, sosyalist proseye geçiş de aynı tesiri gösterecektir. Bean şart ki gaye, iktisadî gelişme, yani gayrisafi gelirin devreden devreye arttırılması, olsun, yoksa ilerki bir tarihten itibaren müstakar bir safi gelirin idame ettirilmesi olmasın.

cak olan yatırımlar yekûnunun vereceği nisbet ve terkikten, hadisenin mahiyeti icabı farklıdır. Plânın topluluğu teşkil eden fertlerin büyük kısmına şamil olduğu farzedilirse, her ferdin carî işinden, normal ekonomik saiklerle (meselâ yine başlangıcında bulunan Kapitalist bir prosesin meydana getirdiği ferdî ticarî şuurla), sermaye teşekkülü için kullanılacağı miktarın, plân otoritelerinin uzun vâde içtimâî refah standartlarına göre kendisi için tayin edecekleri miktardan az olacağı aşikârdır. İkisi arasındaki bu fark ferdin psikolojisi üzerindeki tazyikin kaba bir ölçüsü sayılabilir. Kapitalist iktisadî Gelişme mekanizması "ferdî ticarî şuur marka" makina yağını kullanır. Sosyalist Gelişme Prosesinin mekanizması ise, hiç olmazsa bir müddet için, yağsız işlemek mevkiindedir. Bu sebepten, hem sürtünmenin tevlit ettiği mukavemeti yenip mekanizmayı işletmeye devam etmek için, "ilâve tazyikin" verilmesine ve devam ettirilmesine ihtiyaç vardır, hem de bu gelişme mekanizmasının işleyişi sürtünmenin kayganlıkla değil kuvvetle yenilmesinden dolayı daha fazla "psikolojik aşınma ve yıpranmayı" mucip olacaktır. İşte Sosyalist İktisadî Gelişmede hadisenin mahiyeti icabı olarak, "sevimsiz bir siyasî otokrazi"yi zarurî kılan amiller. (25)

Ancak ticarî şuur geniş müstahsil ve müstehlik kütlelerine yayılmadan iktisadî gelişmenin başlayamayacağını veya başlatılsa bile, kendi kendini idame edemeyeceğini söylemiştik. Şu halde geri bir ekonomiden Sosyalist Gelişme Prosesine geçişte routine'deki değişiklikler ve ser-

(24) Tabii pratikte görülen halleri yalnız ekstremeleri gösteren bu iki gelişme modeline aynen intibak ettirmeye imkân yoktur. Fakat burada ele aldığımız esas unsur olan "teknik ilerlemenin saha ve zaman itibarile yaygınlığına" göre, Türkiye Ekonomisinde aşağı yukarı İkinci Cihan Harbinin sonuna kadar Sosyalist İktisadî Gelişmeye daha fazla benzeyen bir gelişmenin cereyan ettiği ve çok yakın senelerde ise, Kapitalist Gelişme Prosesine benzer bir gelişmenin başlamakta olduğu düşünülebilir. Bu senelerde, ziraate, adeta nisbetsiz denecek kadar büyük yatırımın olması, (meseleyi teferruatlandırmak için yalnız ferdî ticarî şuurla yapılanları anlıyoruz) bu fikrin aleyhine değil, bilâkis lehine bir delil teşkil eder. Sosyalist Gelişme süreci sırasında teknikte iptidai kalan ziraat, hiç olmazsa tabiatın ve toprak dağılışının mücade ettiği yerlerde, oldukça geniş adımlarla sıçramaya başlamıştır ki, muta durum sosyalist bir prose neticesi meydana gelmiş büyük teknik seviye farkları ise, ferdî ticarî şuurun teşekkül ve yayılması ile beklenebilecek olan, biraz zaman almasına rağmen, bir tesviye prosesidir.

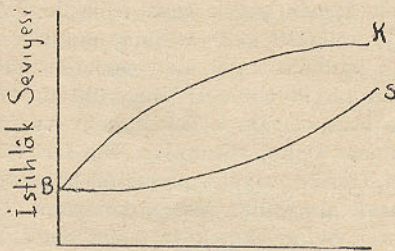
(25) Ferdin psikolojisi üzerindeki tazyikin iki derecede mütalâa edilmesi kabildir :

1. Ferdî ticarî şuurun carî durumunun tayin ettiği istihlâk seviyesi ile, eğer mükemmel olsa idi tayin edeceği seviye arasındaki fark (aşağı yukarı ferdin ve ailesinin yarımının bugünü "istismar"ı sayılabilir). 2. Mükemmel ferdî şuurun tayin edeceği istihlâk seviyesi ile, plânın tayin ettiği seviye arasındaki fark (doğmamışların yaşayanları istismarı).

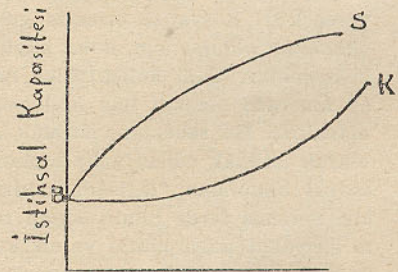
maye teşekkülünün süratlendirilmesi otokratik bir siyasi rejim sayesinde başlatılabilir bile, iktisadî gelişmenin devamı için ticarî suçurun yayılması şarttır. Bu yayılma olmasa da, filen gelişme kabildir. Ancak gösterilen mukavemetin gittikçe artması ve bunu kırmak için yapılan "tazyik masrafı"nın da gittikçe ağırlaşması bahasına kabildir.

Burada, Kapitalist Gelişme Prosesinde olduğu gibi ticarî suçurla teknik ilerleme arasında zincirleme artan bir reaksiyonlar serisi mevcut değildir. Produktivite hesabı ferdî değil içtimaî buuta istinaden yapıldığından, teknik ilerlemenin neticesindeki gelir artmasının büyük kısmı, carî istihlâki finanse etmekten ziyade, tekrar sermaye teşekkülüne hasredilecektir. Tabiatıyla "çok uzun vâde" bir içtimaî produktivite hesabında (meselâ bir iki asırlık) her sosyalist zaman devresine ait kıymetlere tatbik edilen emsallerin sermaye teşekkülünün süratini tayinde rolleri olacaktır. Fakat umumiyetle, bilhassa uzun vâde yatırımların produktivite bakımından arz ettikleri cazibeden dolayı, carî nüfus için oldukça düşük bir hayat seviyesi kabul edilmesi ve kaynakların oldukça büyük bir kısmının en ileri istihlâk tekniklerinin meydana getirilmesinde kullanılması beklenebilir. (26)

- (26) Sosyalist ve kapitalist gelişmelerin İstihlâk Seviyesi ve İstihsal kapasitesi bakımından nasıl bir manzara göstereceklerini ekstrem halleri alarak kesiksiz fonksiyonlarla tarif etmek kabildir. İstihlâk seviyesi her devrede filen istihlâk edilebilecek olan malların miktarı olarak tarif edilebilir. İstihsal Kapasitesi mefhumunun muhtevası biraz daha mudildir. Fakat bunu, İktisadî Gelişme dediğimiz sosyal değişimin ikinci unsuru olarak kabul ettiğimizden, az çok katı tarifine teşebbüs edilmesinde fayda vardır. Muayyen bir devrede carî istihlâk için kullanılmıyan bütün malları alalım, bu hem bir evvelki devreden intikal eden ömürlü serveti, hem de bu devrenin safi gelirinden, bundaki artmayı ihtiva edecektir. İşte bu teknik sermayenin gayri safi gelirle safi geliri müsavi yapacak şekilde kullanıldığını düşünelim (yani amorti edilmediğini),

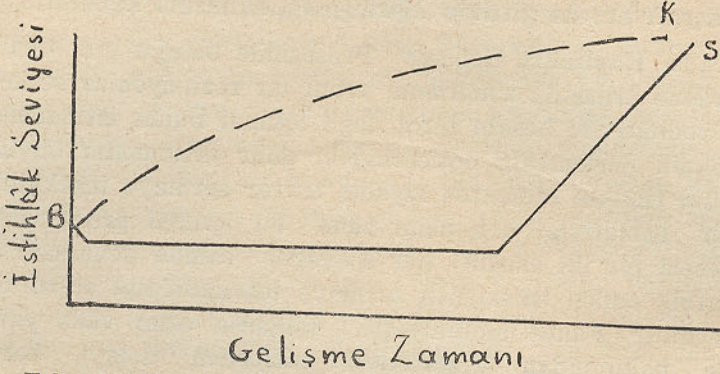

Gelişme zamanı (Eşit zaman devrelerine ayrılmış olarak)

Gelişme zamanı (Eşit zaman devrelerine ayrılmıştır)

İktisadî bakımdan tamamen yok oluncaya kadar mevcut iş gücünün tatbiki ile istihsalini mümkün kıldığı istihlâk mallarının toplamı, her hangi bir devrede, ekonominin, istihsal kapasitesinin kaba bir ölçüsü olarak alınabilir. Bu iki unsur ordinatta ve gelişme zamanı apsiste gösterildiği takdirde iki gelişme prosesi için S. 127 deki fonksiyonlar elde edilir.

Fakat bilhassa Sosyalist Gelişme Prosesinin realitede, kesiksiz bir fonksiyondan çok farklı bir uzun-kırıklı doğru verecek şekilde seyretmesi temayülü kuvvetli olabilir. Gerek istihsal Kapasitesi gerek istihlâk seviyesi için değişiklik, Kapitalist Prosede kesiksiz bir fonksiyona Sosyalist proseden daha fazla yaklaşan bir eğri verecektir. Sosyalist prosenin daha realist manzarası istihlâk seviyesinin hesabında nüfus artışının tesiri "tecrit" edilecek yukardaki şekilde olduğu gibi gösterilebilir. (dolgun doğru); Kapitalist prosenin muhtemel manzarası, aynı şekil üzerinde noktalı doğru ile gösterilmektedir.

Bu hususta mühim olan bir diğer mesele, sosyalist prosede fert için kabili istihlâk gelirin miktarının tesbitidir. Bunu hesabı için iki şekil düşünebilir: 1. Fertlerin câri istihlâk eşyasına "kupon" para şeklinde yaptıkları harcamalar 2. G - X in nüfusa taksiminin verdiği rakkam. İkincisi "kollektif Gelir" leri de ihtiva etmesinden dolayı daha büyük olacaktır. Kollektif gelirin yekûnunu, cari devrede ferdi müstehlike para veya kupon ödemesine lüzum kalmadan temin edilen hizmetler ve kollektif olarak istihlâk edilmek üzere meydana getirilen dayanaklı istihlâk tesislerinin (park müze, gezi, bulvar v. s.) yekûn kıymetlerinin vasatî ömürlerine bölünmesiyle elde edilen kıymet verecektir. Sosyalist prosede gelirin, gerek zaman gerek saha itibarile daha ekonomik olduğu için, daha büyük kısmının kollektif gelir şeklinde dağıtılması beklenebilir. Yani kollektif ve ferdi olarak istihlâki kabil olan şeylerde, daha az masraflı olacağı için kollektif istihlâkin tercih edilmesi temayülü mevcut olacaktır. Bu sebepten, istihlâk seviyesine esas olarak, kollektif gelir ve fert olarak istihlâk edilen gelir toplamının alınması makul görünüyor. Bu, fert için, sosyal bakımdan "İktisadî hakiki gelirin" (ferdin veya topluluğun harcamaları neticesi ferde temin edilen tatmin olarak alınabilir) esas alınmasıdır. Yani sosyalist müstehlikin yalnız kupon vererek aldığı ekmeğe ve elbise değil, ya üzerinde yürüdüğü yeni bulvarlar, çocuğunun devam ettiğini yeni okul binası ve akşam üzeri gezdiği park? Meselenin ironisi, bir tatmin hesabında, bunlardan aldığı zevkin karşısına, her yerde "büyük adamın veya adamların" ro-tülü muazzam portrelerini seyretmek mecburiyetinde kalışının tevhit ettiği elemnin konması zaruretidir.

Ticarî şuurun müstahsil ve müstehlik kütlelerine yayılması için burada da, eğitim, propoganda ve şeref mükâfatları gibi tedbirlere başvurulabilir ve kendiliğinden işleyen bir prose mevcut olmadığından bu tedbirlerin iktisadî gelişme bakımından nisbi ehemmiyetleri de fazladır. Burada kütlelerde meydana getirilmek istenilenin, ferdî ticarî şuur olmayıp millî ticarî şuur olduğu gözden kaçmamalıdır. (27) Bu yazının ikinci kısmında millî ticarî şuurun bir tarifi vermiş ve bu tarifi daha ziyade aydınlar için doğru olduğunu belirtmiştik. Müstahsil ve müstehlik kütlelerinin millî ticarî şuuru (eğer her hangi bir şekilde teşekkülü kabil olursa, ki bu şüpheyi, Sosyalist Gelişme prosesini toptan mahkûm etmek için kullanan fikir cereyanları var) biraz farklı olacaktır. Sosyalist bir ekonomide, tipik müstahsil, diğer fertlerle birlikte kendi iktisadî refahının artırılmasının kendi şuurlu hareketleri ile kabil olduğunu idrâk ederse ve bütün diğer müstahsillerin de bu şekilde hareket ettikleri inancına sahip olursa, büyük kütle için millî ticarî şuur meydana gelmiş addedilebilir. Bu, tabiatıyla, aydının ticarî şuuru ile aynı şey değildir ve, zarurî olarak, çok kuvvetli bir şahsî menfaatin de saikiyle işlemek zorundadır. Ancak ferdî ticarî şurudan çok farklı olduğu da aşîkâr-

- (27) Bu millî ticarî şuur gelişinceye kadar şahsî maddî menfaat saiki, iş standartlarının tespiti ve bu standartların aşılması halinde edilen mahsul artmasının kıymetinin bir kısmına tekabül eden bir kıymetin ücrete ilâvesi ile, iktisadî inkişaf göz önünde bulundurularak, istismar edilebilir. Ve gelir dağılımındaki bu kabil farklılara, asgarî içtimâî adalet prensibinin terviç ettiği farka varıncaya kadar, produktiviteyi arttırmak mülâhazası ile, müsamaha edilebilir. Bu, 18 sayılı notta derpiş edilen prensibin bir tatbikidir. Muhtemelen bu farklar kabiliyet ve dayanma kudreti farklarını aksettiren bir seviyede ve süratle muvazeneye gelecektir. İstihsalde en ileri teknikler esasen tatbik edilmekte ve bunların uzun vadeli produktivite mülâhazasıyla daha da ilerletilmesi maksadıyla, organize çalışmalara büyük masraflar yapılmakta olduğu için, tipik müstahsilin "prim"le teşvik edilerek "buluş yapması" pek varit değildir. Daha çok işe sarfettiği enerji ve dikkati, kendisine ilmi olarak öğretilen routine dahilinde arttırmaya sevkolanması beklenebilir. Öte yandan, asgarî standartların mevcut olduğu ve herkesin bunları az çok doldurduğu vâkıalarının "tipik müstahsil" in gözüne çarpmakta devam etmesi, millî ticarî şuurun gelişmesi için gerekli mühim bir unsurun (bütün diğer müstahsillerin de öyle hareket ettikleri inancı) teşekkülüne yardım eder. Stakanovizm'in bilhassa bu cephesi mühimdir. Burada bir maddî refahı arttırma arzusu rol oynamakla beraber, bizim kabul ettiğimiz ferdî ticarî şuur mefhumu bundan çok farklıdır. Burada tipik müstahsil için maddî refahını arttırmak hususunda yalnız bir tek alternatif vardır: Aynı şekilde ve daha fazla enerji ile çalışmak. Kapitalist ekonomideki ferdî ticarî şuur mefhumunun en mühim bir unsuru ise, ferdin idrâk edebildiği bütün alternatifleri ihtiva eden geniş bir hareket sahasında yapılan iktisadî hesaptır.

dır. Ferdî ticarî şuurla, ferdin maddî refahını artırmak maksadı ile iki türlü hareket etmesi kabildir : 1. İstihsal ettiği mal ve hizmetlerin miktarını artırmak suretile, ki ferdin maddî refahının başka birinin refahında azalma olmaksızın artması manasına gelir, 2. İstihsal ettiği mal ve hizmetlerin diğer mal ve hizmetlerle mübadele nisbetini artırmak suretile ki, ferdin iktisadî refahı başka birinkinin azalması bahasına yükselir. Denebilir ki, bu ikisinden birini seçmek hususunda, tipik müstahsilin nazarı itibare aldığı yegâne unsur, nihai neticenin (yani meydana gelecek maddî refah artmasının) büyüklüğüdür. Millî ticarî şuurun, hususi politika tedbirleri ile geliştirilmesini gerekli kılan Sosyalist İktisadî Gelişme prosesinde, münferit müstahsilin kendi refahını artırabilmesi için bir tek yol vardır : Başkalarınınkine de artırmak. Sosyalist ekonomide tipik müstahsilin bunu idrâk etmesi, iktisadî gelişmenin dinamiğini temin eder, fakat hâdisenin mahiyeti icabı olarak bu idrâk, hiç olmazsa bir müddet için iktisadî faktörlerin tesiri ile doğamaz ve gelişmesi, hususi bir yetiştirme politikasının başarı ile tatbik edilip edilmeyeceğine bağlıdır. (28)

VII

Yukardaki mülâhazalardan iktisadî gelişme için bu iki proseden birinin seçilmesinde nazarı itibare alınması icab eden başlıca farkların şunlar olduğu ortaya çıkıyor :

1. Kapitalist prose tedrici bir şekilde, Sosyalist prose büyük teknik ilerlemelerle gelişmeyi temin eder. Sosyalist prosede teknik değişimin daha süratle cereyanından dolayı, gelişmenin daha az zaman alması ihtimal dahilindedir.

(28) Millî ticarî şuurla sosyalist safi gelir arasında da kendi kendini tahrik edici bir prose var mıdır? Yani sosyalist ekonominin başarı ile işlemesi, daha da başarı ile işlemesine, ve bu da, daha da başarı ile işlemesine sebep olur mu? Gelişme safhasında, böyle bir prosenin ortaya çıkamaması ihtimal dahilinde görülmüyor. Ancak çok ileri safhalarda gelirlerde hatırı sayılır artmanın başlaması, ferdin sisteme inancını arttıracak bir rol oynayabilir. İnsanın tabiatı millî ticarî şuurun büyük kütlelerde hiçbir şekilde teşekkül edememesine de sebep olabilir. Belki eğitimle insan tabiatını değiştirmek kabil olmayacaktır. Biyolojik vasıfların değişmesindeki hususiyetleri, insan tabiatına da teşmil eden JULIAN HUXLEY Man in the modern World adlı kitabındaki (The New American Library, 1951) "Eugenics and Society" başlıklı makalede, carî ve temadi eden içtimaî muhitin hususiyetlerinin "biyolojik" insan tabiatının oluşunda, batîni biyolojik amiller (tevarüs edilen gen'ler) kadar müessir olacağı kanaatini izhar ediyor. Sayfa 61.

2. Kapitalist prosede gelişme teşebbüs, endüstri ve faaliyet dalları arasında yaygın bir şekilde cereyan eder.

3. Sermaye teşekkülü mutlak miktar itibarile Sosyalist prosede daha süratli olur.

4. İki prosenin yapılan yekûn istihlâk miktarı bakımından mukayesesine gelince : Gelişmenin son bulunduğu ana kadar sermaye teşekkülü daha az olduğu için kapitalist prosede yapılan istihlâk daha fazladır. Fakat bu anda mevcut teknik sermaye miktarı daha büyük olduğundan, sosyalist prose gelişme bittikten sonra her devrede daha büyük bir istihlâk yekûnu temin edebilir. O halde gelişme bittikten sonra kâfi uzunluktaki bir zaman devresi de hesaba katılarak mukayese yapılırsa, o ana kadar yapılmış olan yekûn istihlâk sosyalist prosede daha büyük bir miktar verebilir. Ancak bu netice dahi, ilk safhalarda değilse bile hiç olmazsa ileri safhalarda, tipik müstahsilde millî ticarî şuurun teşekkülüne bağlıdır.

5. İktisadî gelişme maksadı ile iktisadî otokrasi, siyasî otokrasiyi de zarurî kılar. Bu siyasî otokrasi klâsik demokrasi metodları ile olmamakla beraber yine kütlenin şuurlu arzu ve tercihlerini tahakkuk ettiren bir nominal otokrasi değildir. Sevimsiz ve mukavemet edilecek bir otokrasidir.

Kapitalist Sistemle Sosyalist Ekonominin farkını daha ziyade istihlal vasıtalarının mülkiyetinde ve gelirin dağılışında görmek adet olmuştur. Hiç şüphesiz, bu ana prensiplerin, iki sistem hakkında yapılacak tefrikte, mühim rolleri vardır. Fakat meseleye bir iktisadî gelişme meselesi olarak bakıldığında, şu yukarıda hülâsa ettiklerimizin esas farklar olarak kabul edilmesi gerekir gibi görünmektedir. Gelişme prosesi ile alakalı olarak iki sistem arasındaki şu farkların, belki mantıken hadiselerin daha fazla temelinde bulunan diğer farklılardan, mühim addedilmesi, tabiidir. Gelişme prosesi mevcudun dağıtılmasından ziyade, bir bütün olarak artırılması ile alakalıdır, şu halde meseleye bu prose zaviyesinden bakıldığında teknik ilerlemeye taallük eden farklar ön plâna geçecektir. Muayyen bir ekonomi sisteminin tercihinde tabiatıyla hem başka ekonomik hedefler ve hem de ekonomik olmayan hedefler rol oynayacaktır. İşte bunların tesiri ile realite hiç bir zaman teorik bir modeldeki kadar keskin hatlarla belirmeyecektir. Bir kere bu çeşitli hedeflerin mevcudiyeti, tam bir Kapitalist ekonomiye veya Sosyalist ekonomiye raslamamıza imkân vermez. Öte yandan iktisadî gelişmeden başka hiç bir hedef mevcut olmasa dahi, bu iki ekstremden biri seçilip, sonra devam eden politika tedbirleri ile diğerlerinin hususiyetlerinin

bir miktarının ona inzimamını temin edecek bir modele de geçilebilir. İşte bu iki amilin neticesi olarak ekstrem Kapitalist ve Sosyalist gelişme proselerinin arasında derece derece birinin hususiyetlerine diğerinin- kenden daha fazla yer veren bir sürü teorik model tasavvur edilebilir. Buna rağmen iktisadî inkişaf bakımından şu farklara dayanarak yapılan bir tercihin gelişme prosesinin ana karakterini tayin etmesi ve sonra muhtelif politikalarla sosyalist bir prosenin az bir miktar kapitalistleştirilmesi veya kapitalist bir prosenin bir miktar sosyalistleştirilmesi en muhtemel hal gibi görünüyor. Yalnız burada bir politika tedbirinin tesisinin, alışılmış olduğu şekilde istihsal vasıtalarının mülkiyetinde sebep olduğu değişme bakımından değil de, teknik değişmeyi süratlendirmesi veya yavaşlatması bakımından mütalâa edilmesi gerekmektedir. Meselâ esas itibarile kapitalist bir ekonomide, geniş ziraat araziyi (büyük çiftlikler) küçük parçalara ayırarak küçük aile işletmelerine dağıtmak, alışılmış kıstasa göre daha sosyalist bir politika tedbiri sayılır. Halbuki bu hal, teknik değişmenin daha tedrici olarak cereyanına sebep olacağından, bu denemede ileri sürülen kıstasa göre, esasen kapitalist bir prosenin daha da kapitalistleşmesine sebep olan bir tedbir olarak düşünülmemelidir. Buna mukabil aynı muhitte, küçük çiftçilerin topraklarını büyük işletmelere satmalarını ve topraktan ayrılmalarını temin edecek bir politika tedbiri, proseyi, sosyalist bir proseye yaklaştırır. Böyle bir tedbir, alışılmış kıstaslara göre muhakkak ki, kapitalist menfaatlere haddim sayılacaktır.

Yukarıda sayılan farklara istinaden bu proselerden birinin, iktisadî gelişmeyi temin etmek bakımından, diğerlerinden "üstün" olduğunun söylenebileceği kanaatinde değiliz. Bu, diğer bir sürü amil yanında iktisadî gelişme için nazarı itibare alınan zaman buutuna bağlıdır. Diğer taraftan bunlardan birinin diğerinden daha "tabii" olduğunun da söylenebileceğini zannetmiyoruz. Meselâ, hadiseye zamanın bulunduğu- mum noktasından bakarsak, kapitalist gelişme daha tabii gibi görünüyor. Fakat faraza bu andan 40 sene ileriye sıçrayıp, geriye doğru bu proseye bakarsak, mantığma aklımız ermeyebilir. Bu iki zaman buutu meselesi de, kanaatimizce bir tercih meselesidir ve nihai olarak, sırf iktisadî bakımdan dahi, kıymet hükümlerine dayanması zaruridir.

Pratik bir mesele olarak, bu günün geri memleketlerinin aydınlara- rının ve bunlardan teşekkül eden amme otoritelerinin her hangi bir şekildeki iktisadî gelişmeyi arzu ettiklerini farzederek, gelişme proselerinin yukarda saymış olduğumuz farklı hususiyetlerinin, gelişmenin içinde cereyan edeceği iktisadî ve sosyal muhitin hususi şartları muvacehesinde, birinin veya ötekının daha fazla tercihinin sebep olup olmayacaklarını

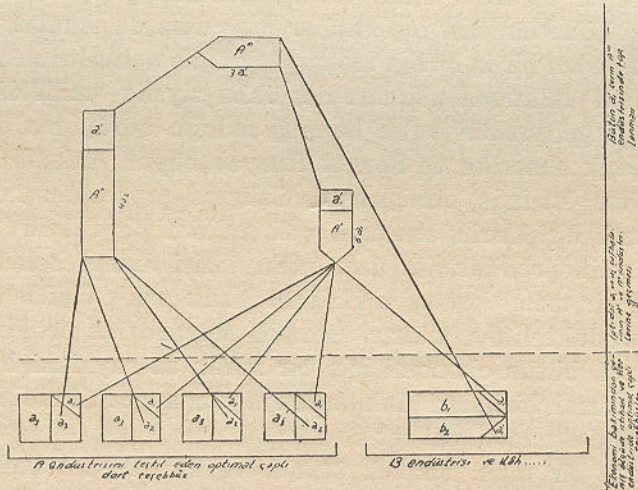
araştırabiliriz. Öte yandan mevzubahis olan aynı zamanda sosyal değişme olduğundan, geri memleketlerin aydın ve bürokratlarının tesiri altında buldukları fikir cereyanlarının da, gelişme prosesinin seçilmesinde rol oynayacağı muhakkaktır. Burada fazla derine gitmeden, bu günki iktisadî gelişme muhitinin, iktisadî ve sosyal hususiyetlerine ve başlıca fikir cereyanlarının tesir istikametlerine kısaca işaret etmekle yetineceğiz. Bu münasebetle tekrar belirtmek yerinde olur : Bu amillerin tesiri altında bir geri memlekette seçilecek gelişme prosesinin tam olarak şu mevzubahis edilen iki ekstrem halden birine intibak etmesi icab etmez. Mevcut gelişme modelinin iki ekstrem arasında her hangi bir noktada bulunduğu düşünülürse, mevzubahis iktisadî amilin veya fikir cereyanının veya politik amilin modeli bu noktadan kapitalist ekstrem istikametine mi, yoksa sosyalist ekstrem istikametine mi yaklaştıracığı münakaşa edilebilir.

VIII

1. İktisadî Gelişme Biriminin Cesameti : Bu günki geri memleketlerin çoğu küçük iktisadî birlikler teşkil etmektedir. Küçük siyasî birliğin muhakkak küçük iktisadî birlik demek olmadığı açıktır. Meselâ, Batı Avrupadaki gelişme sırasında siyasî hudutlar yine mevcuttu fakat Klâsik Liberalizmin hakim fikir ve politika cereyanı haline gelmesinden sonra, ticaretin gittikçe artması, Londra para piyasının ve milletlerarası altın sisteminin gelişmesi, siyasî tefrikle iktisadî birliğin bir arada yaşamasını temin etmiştir. Fakat bu durum bu günki istikrarsız ve muvazenesiz dünya ekonomisi muvacehesinde geri memleketler için mevcut değildir. Diğer taraftan amme otoritelerinin teşebbüsü ile meydana getirilen bazı Milletlerarası teşekküller mevcutsa da, bunlar henüz istikrarlı ve devam eden bir iş birliği mekanizması ile neticelenmemiştir. Öte yandan muhtelif kalkınma plânları da, daha ziyade "millî"dir. Şimdiye kadar iktisadî gelişmenin vuku bulmuş olduğu bütün muhitler (Batı Avrupa, Birleşik Amerika ve Sovyet Rusya) büyük iktisadî birlikler olmak avantajından istifade etmişlerdir. Gelişme prosesinin isleyişi bakımından, iktisadî birliklerin cesameti çok mühim bir faktördür. Geniş ölçüdeki istihsalin produktivite üzerindeki tesiri daima belirtilen bir vakıadır. Geniş bir memleket veya iktisadî birlik geniş ölçüde istihsale imkân vererek produktiviteyi artırır. Burada mevzubahis ettiğimiz geniş ölçüdeki istihsal, bütün ekonomi için bir malın az sayıdaki büyük teknik ve iktisadî istihsal birimleri dahilinde meydana getirilmesinden ziyade, bu malın bütün ekonomideki istihsal hacminin fazla olmasıdır. Büyük bir memleketin, bir malı, bir tek teknik veya iktisadî birimde istihsaline imkân yoktur. Yine aynı malı yapan bir kaç fabrika olacaktır ve muh-

temelen küçük bir memleketteki fabrikanın teknik optimali de bunların aynıdır. Bu birkaç fabrikanın birden mevcut olması ve yekûn istihsal hacminin büyük olması, bir teknik istihsal birimi dahilinde yüksek kapasitenin parça başına düşen sabit masraflar hissesini azaltmak suretile olmaktan ziyade, bütün ekonomi bakımından bazı "masraf tasarrufları"nı imkân dahiline sokarak, prodüktiviteyi artırır. Geniş çapta bir iktisadî gelişme başlayınca, bir kaç büyük teknik istihsal birimi (aynı endüstriye dahil) ve birkaç endüstri için müşterek olan "iptidai istihsal safhaları"nın bunların bünyesinden alınarak, hepsine gerekli hizmeti veya maddeyi temin etmek üzere ayrı olarak yeniden meydana getirilen bir endüstriye devredilmesi kabil olur. İşte iktisadî gelişmede de asıl artan verimler hadisesi münferit endüstrilerin bünyeleri dahilinde değil ve fakat "bütün ekonomi" için tahakkuk eder. Yeni yeni endüstriler, evvelce her ileri safha endüstrinin kendi içinde ve yalnız kendi kullanması için ve tabiatıyla daha iptidai teknikle istihsal ettikleri yarı mamûl malları ve istihsalin ara hizmetlerini, en modern metotlarla sağlamak üzere faaliyete geçer. İktisadî gelişmenin geniş bir muhitte vuku bulmasının, bu kabil bir prodüktivite artmasından istifade etmek imkânlarını büyük ölçüde çoğaltacağı aşikâr bir vâkiadır. (29)

- (29) ALLYN A. YOUNG "Increasing Returns and Economic Progress" Economic Journal December, 1928. Bu hadise kapitalist ekonomi için olduğu gibi Sosyalist Ekonomi için de aynı şekilde varittir. Fakat bilhassa Amerikan İktisadî gelişmesinin en mütemayiz bir veçhesi gibi görünüyor. Aşağıdaki şema vuku bulanı ana hatları ile gösteriyor.

Artan verimlerin bütün ekonomi ölçüsünde tezahürü

Bu amilin geri memleket aydınlarında ve bürokratlarında "enternasyonallığı" (bütün memleketlere şamil olmasa bile, muayyen bir saha dahilinde) kuvvetlendirebileceği düşünülebilir. Enternasyonellik, siyasi birimlerin iktisadî birliğini temin eden, Birinci Cihan Harbi öncesi bağları koptuğu için ve bunu temin edebilecek yeni milletlerarası müesseseler, türlü sebeplerle kolaylıkla işleyen bir mekanizmayı sağlamıya henüz muvaffak olamadıkları için, zarurî olarak, serbest iktisadî ajanlar tarafından değil, amme otoriteleri tarafından temin ve filen tahakkuk ettirilmeye çalışılacaktır. Amme otoritelerinin enternasyonellığı ise, millî ticarî şura veya daha ileri bir seviyede, milletlerarası ticarî şura dayanacaktır. İmdi mevcut gelişme modelinin iki ekstrem arasında her hangi bir noktada bulunduğunu düşünelim, amme otoritelerinin gelişmede geniş sahadan istifade etmek için millî ticarî şurla müstakil veya müşterek politikaları tatbikleri, daima modeli bu noktadan sosyalist ekstrem doğru itecektir. Şu halde, serbest dış ticaret mekanizmasını meydana getirmeleri beklenen milletlerarası müesseselerin, bu fonksiyonlarını tahakkuk ettiremedikleri nisbette, geri memleketlerde sosyalist iktisadî gelişme fikrinin ağır basmasında veya fili durumda devam eden gelişmenin bu istikamete itilmesinde, bir amil teşkil edecekleri düşünülemez mi ?

2. Nüfusla Ham Madde Kaynakları arasındaki Nisbet. Bu bakımdan da bugünün geri memleketleri, iktisadî gelişmeyi tahakkuk ettirmiş bulunan diğer üç sahanın, bu gelişme sırasında içinde buldukları duruma nazaran, avantajsız bir durumda bulunmaktadır. Batı Avrupa, gelişmesi sırasında, bu günün geri memleketlerinin de ham madde kaynaklarından geniş ölçüde ve kolaylıkla istifade etmiştir. Gerek Birleşik Amerikada ve gerek Sovyet Rusyada ise, iktisadî gelişme çok zengin ve hiç kullanılmıya açılmamış ham madde kaynaklarına ve tabiat faktörlerine istinaden vuku bulmuştur. Bu sahaların hiç birinde, amme otoritelerinin kararları ile alınan tedbirlerin neticesi olmaksızın, nüfusun ve artışının, ham madde kaynakları üzerine israreden bir tazyiki hissedilmemiştir. Bugün, geri memleketlerin hiç olmazsa bazılarında, bu tazyikin, daha routina istihsal safhasında mevcudiyeti ve iktisadî gelişmenin (hangi metoda göre olursa olsun) başlaması ile, bir müddet için artacağı gözden kaçmıyan bir vakiadır. Fakat geri memleketler birer birer değil de, bir bütün olarak ele alınırlarsa, bunların ham madde kaynaklarının hiç bir iktisadî gelişmeye imkân vermeyecek kadar mahdut olduğu düşünülemez. Gelişmeyi geçirmiş üç sahanın tabii zenginliğine sahip değillerse de, normal bir ham madde serveti mevcuttur ve bunların

işletilmeye açılması ile hatırı sayılır bir iktisadî gelişmenin kabil olması muhtemeldir. (30) Ancak bizatihi bu vâkıanın da, sosyalist kalkınma prosesi lehine işlemesi ihtimali vardır. Ham madde kaynaklarının nisbî azlığı, bunların daha fazla ekonomi ile kullanılması lüzumunu doğurur. Kapitalist iktisadî gelişme adım adım olduğu için "iktisadî aşınma nisbeti", uzun devre iktisadî hesaplara dayanarak işleyen sosyalist gelişme prosesindeki iktisadî aşınma nisbetinden fazla olacaktır. Gelişmenin dayandığı ham madde stoku fakir olduğu nisbette, bu iki aşınma nisbeti arasındaki farkın ehemmiyeti büyür. (31) Bu bakımdan, daha az masraflı olan sosyalist kalkınma prosesine temayülün artması beklenebilir.

Milletlerarası yollarla veya amme otoriteleri arasındaki iş birliği ile enternasyonellik temin edilemezse, bazı sahalarda nüfusun acıl tazyiki de hissedilecektir. Bu tazyikin mevcudiyeti kapitalist gelişmeyi imkânsızlaştırabilir. Nüfusun tazyiki düşük ücret seviyesi demektir. Düşük ücret seviyesinde, ileri teknikler değil, iptidai teknikler prim yapar. Bir Kapitalist gelişme prosesinin mahkûm olması, sosyalist proseyi tatbik etmek hususundaki temayülleri kuvvetlendirmez mi ? (32)

3. Bugünkü geri ekonomilerin iktisadî inkişafı, olgun ekonomilerin bulunduğu ve tam kapasite ile işlediği bir dünya ekonomisinin çerçevesi içinde cereyan edecektir. Bu bakımdan gelişmesi safhasında, başka daha fazla gelişmiş bir toplulukla karşılaşmayan Batı Avrupanın durumu, bugünkü geri memleketlerin durumuna bariz bir tezat teşkil eder. Öte yandan daha evvel az çok gelişmiş topluluk veya topluluklar mevcut olmakla-

(30) Tabiatıyla, bu ham madde kaynakları geri memleketlerde bulunmakla beraber, bunların iktisadî gelişmeleri yerine, olgunlaşmış bir ekonomide yüksek seviyeli ve süratli bir hayatı devam ettirmek, Krali Donanmayı dünyanın dört denizlerinde kol gezdirmek veya "sosyalist ana vatanını" kurmak veya "müdafaa etmek" için kullanılmaları ihtimali de vardır.

(31) İktisadî aşınmanın buradaki ölçüsü, bir teknik sermaye malının, potansiyel teknik ömrü ile, fiilen kullanıldığı müddet arasındaki zaman farkına tekabül eden kısmının istihsalı için, yapılmış "masraf"tır. Teknik ömür 10 sene, kullanma iktisadî bakımdan 6 ncı seneden sonra mümkün olmadı: İktisadî aşınma bu malın istihsalı için kullanılmış iş gücü, sermaye ve tabiat faktörlerinin miktarının 4/10 udur. İktisadî aşınmaya A diyelim, gelişme bittiği anda ΣA , model aldığımız kapitalist prosede daha büyüktür.

(32) Diğer taraftan, eğer nüfusun başlangıç anındaki carî tazyiki çok şiddetli ise (fili hayat seviyesi içtimalî refah standardının altında ise), bunu tahfif için, esas itibarile sosyalist bir prosede, en ileri tekniklerin değil daha iptidailerinin tatbiki zarurî olabilir. Yani bu amil, verim mülâhazasından ziyade içtimalî refah mülâhazasından dolayı sosyalist proseden kapitalist prose istikametine bir ilerlemeye sebep teşkil edecektir.

beraber, çok geniş bir "hareket sahasına" sahip olduğu için, gelişme safhası sırasında, bir iktisadî tecritten geçen Birleşik Amerikanın ve gelişme safhasında, siyasi metotlarla bir iktisadî tecrit yaratan Sovyet Rusyanın durumları ile, bugünün geri memleketlerinin içinde buldukları durum arasında da, fark vardır. Bu farkın iki tecellisini birbirinden ayıralım : (a) Diyelim ki, bu üç saha, geçirdikleri teknik ve iktisadî değişimin teferruatlı kayıtlarını bırakarak ortadan yok olmuşlardır: İktisadî gelişme için yeniden teknik meydana getirmek güçlüğü yoktur; bu hal, iki proseyi de, aynı derecede, kolaylaştırır. Buna ilâve olarak, kapitalist prosenin teknik ilerleme itibarile, sosyalist proseye daha fazla benzesine sebep olur. Fikir seviyesinde bu durumun mevcudiyetinin nasıl tesir edeceğini kestirmek güçtür. (b) Bu sahalarda geri ekonomilerle teessüs etmiş bir dış ticareti idame ettirmektedirler. Geri sahalardaki iktisadî gelişme olgun ekonomilerde de bir intibakı icab ettirecektir. Kaynakların ve iş gücünün ihtisaslaşmasının çok ilerlemiş olduğu ve fazla sabit sermayenin kullanıldığı bir muhitte dış amiller zoru ile intibak (ki bununla istihsal faaliyetinin saha değiştirmesini kastediyoruz) ağır masraflara sebep olur. Halbuki, uzun devrede, hem geri memleketlerin iktisadî gelişmesinin vuku bulabilmesi ve hem de, dünya ölçüsündeki iş bölümünden azamî derecede istifadenin sağlanabilmesi için, geri memleketlerdeki gelişme prosesine mütenazır olarak, olgun ekonomilerde de bu intibakın cereyan etmesi şarttır. Sebep olacağı ağır masraflardan dolayı olgun ekonomilerde, bu intibaka karşı kuvvetli bir mukavemetin zuhuru beklenebilir. Bu mukavemet mevcut durumu idameye muvaffak olduğu nisbette, şu iki ihtimalden birinin ortaya çıkması varittir : (a) Dış ticaretin, aynı miktar ve şekiller üzerinden devamı ve geri memleketlerdeki iktisadî gelişmenin hangi proseye göre olursa olsun yavaşlaması. Bu halin iktisadî gelişmede sürat unsurunun nisbi ehemmiyetini arttırmamasından dolayı, süratli metoda, yani sosyalist gelişmeye, temayülü kuvvetlendirebileceğini söylenebilir. (b) Dış ticaretin kısılması (bunun olgun ekonomilerde yine intibakları icab ettirerek mukavemeti pire için yorgan yakmak mevkiine getireceği de gözden kaçmamalıdır) ki, geri memleket için evvelce dışardan getirilmekte olan maddelerin akışının azalması veya kesilmesi neticesini doğuracaktır. Bu durum iki prose istikametinde de temayülü artırabilir. Bir taraftan kapitalist iktisadî gelişme için mevcut sahaların miktarı artmıştır ve ferdî müstahsiller için evvelce mevcut olmayan yeni kâr imkânları doğmuştur, bu, ferdî ticarî şuurda oldukça fazla bir kuvvetlenmeye yol açabilir ve amme otoritesinin suni bir şekilde başlatacağı proseyi, kendiliğinden başlatıp, süratle tahrik edebilir. Diğer taraftan birdenbire mal noksanları ile karşılaşılması ve bunun se-

beb olduğu, büyük fiyat oynamaları, bürokrat ve aydınları, "palyatif tedbirlerden vaz geçip, ekonomiyi toptan ve yeni baştan tanzim" fikrine doğru sevkedebilir. (33)

Buna ilâve olarak, geri memleketlerdeki iktisadî gelişmenin sebebi olduğu intibak ihtiyacına, gösterilen mukavemetin şiddeti, geri memleketin tercih ettiği gelişme prosesine göre de değişir. Kapitalist gelişme olgun ekonomilerden daha az mukavemet görür. Bir kere, tedrici olması, intibakların da yavaş olması neticesini doğurur. İktisadî aşınma nisbeti, yavaş intibakta, daha azdır. İkinci olarak evvelce belirtmiş olduğumuz gibi, kapitalist prosenin saha itibarile yayılmaya başlaması, başlangıç anından bir hayli sonra vuku bulur. Binanenaleyh kapitalist prosede, geri memleketin bir başka faaliyet veya endüstri dalına geçişi daha geç gelecektir. Mevzubahis olan, ilk safhalarda, faaliyet dallarının ve endüstrilerinin ekonomi içindeki nisbetlerini muhafaza ederek, tekniklerini ilerletmeleridir. Ancak ferdî ticarî şuur bir hayli uzun ve geniş bir buuta ulaştığı zamandır ki, kâr hadlerinin faaliyet dalları ve endüstrilerde aynı seviyeye gelmeye başladığı görülecektir. Buna mukabil geri memleketteki sosyalist iktisadî gelişme, aynı adımla değilse de, oldukça süratli ve ani bir intibakın yükünü, olgun ekonomilere yükletecektir.

Bu ekonomilerde Kapitalist Sistemin veya Sosyalist Sistemin tatbik edilmekte bulunması, gelişme prosesine gösterilen mukavemetin şiddetine tesir edecektir. Sosyalist Sistemin geri memleketlerdeki iktisadî gelişmeye daha fazla ve daha organize bir şekilde mukavemeti kabildir. Çünkü iktisadî otokrasiden dolayı kararlar çok büyük çapta ve geniş hacimde alınabilir. Buna inzamamen, siyasî otokrasi de mevcutsa, Sosyalist mukavemetin çok daha tesirli olması imkân dahiline girer. Fakat bunun arzu edilip edilmemesi ayrı bir meseledir. Millî ticarî şuurla milletlerarası ticarî şuur arasındaki meselenin, ferdî ticarî şuurla millî ticarî şuur arasındaki mesafeden daha kısa olması ve aralarında, bir mahiyet değil, derece farkının bulunması da muhtemeldir. Diğer taraftan Sosyalist Sistem ideolojik temellere istinad ediyorsa, bu iki nevi gelişmeye karşı davranması teveccüh edecekleri siyasî rejim farkından dolayı, farklı olabilir.

Olgun kapitalist sistemin mukavemeti, teşekkül etmiş "iktisadî nü-

(33) Tabiatıyla bütün ihtimaller buradaki iki halden ibaret değildir. Olgun ekonomilerin (kapitalist veya sosyalist) rahatça istemekte devam etmelerini temin zimmında, siyasî tazyiklerle, geri memleketlerdeki cari durumun hemen hemen aynen devam ettirilmesi de akla gelen bir ihtimaldir.

fuz grupları" ile işleyecektir. (34) Bu bakımdan, müessiriyetleri daha az ve sahaları yaygın olacaktır.

Geri memleketlerin münevver muhitlerinde esen fikir cereyanlarının da şu veya bu şekil gelişmeye temayül edilmesini tayinde, mühim rolü olabilir. Bu bakımdan en belli başlı mülâhazaları şöyle sıralayabiliriz :

1. İçtimaî hadiselerde determinizm fikri biran için kabul edilirse, bu iki sistemin, bizatihi kendi iktisadî ve içtimaî yapılarından doğan, tekâmül istikametlerinin (olgun hale geldikten sonraki tekâmül mevzu-bahis) neler olduğu meselesi, mühim bir mevkie geçmektedir. Eğer sosyalist sistemin bizatihi bünyesi icabı sosyalist olarak devam edemeyeceği ve prensiplerinden tamamiyle farklı bir sistemle sona ereceği fikri mevcutsa, (35) daha sonra işe yaramaz hale gelecek olan millî ticarî şuuru geliştirmek yolunda yapılan masraflar, uzun devrede, iktisaden verimsiz sayılacaklardır. Bu şuuru geliştirilmeden ise, sosyalist kalkınma prosesi devam edemeyecektir. Şu halde böyle bir uzun vâde temayüle inandıkları takdirde, geri memleket aydın ve bürokratlarının kapitalist bir gelişme prosesine teveccüh etmeleri beklenebilir. (36) Eğer Kapitalist sistemin bir muvazene hali teşkil etmediği, ister başarılı olmasından dolayı, (37) isterse başarısız olmasından dolayı, (38) iktisadî ve içtimaî

(34) J. K. GALBRAITH American Capitalism Boston 1952 Fasil IX "The Theory of Countervailing Power." 115 - 139

(35) Marksist teori, devleti, kuvvetli iktisadî sınıfın zayıf iktisadî sınıfı istismarı için bir vasıta saymaktadır. Yani devletin tarifi budur. Bunun için, sosyalizmle, iktisadî sınıfları ortadan kalkınca bu manada devlete de ihtiyaç olmayacaktır. İmdi, iktisadî sınıfı, her hangi bir sistemin mahiyeti icabı iktisadî menfaatleri aynı tarafta olan ve bunu idrâk eden fertler topluluğu olarak tarif edelim. Sosyalist sistemin kendi mahiyetinden dolayı, iktisadî sınıfları meydana getirmeyeceğini nereden biliyoruz? Bu, gerçi, kapitalist sınıfı - işçi sınıfı ayrılması olmayacaktır. Ama neden dolayı bir bürokrat sınıfı - işçi sınıfı ayrılması olmasın? Bu varit olursa, Sosyalist Devleti de bir iktisadî sınıf devleti sayamaz mıyız? Ve iktisadî sınıfların mücadelesi, yine Marrisist teoriye göre, daimi bir muvazene hali olabilir mi?

(36) Bu kanaatin şöyle bir alternatifle de neticelenmesi kabildir : Otokratik bir rejimle gidilebilecek yere kadar Sosyalist proseyi takip etmek, fakat bu arada millî ticarî şuuru geniş müstahsil kütlelerine yaymak için yatırımda bulunmamak ve sonra kapitalist gelişme prosesine geçmek.

(37) JOSEPH A. SCHUMPETER Capitalism, Socialism, and Democracy 3. basım New York, 1950. Kitabın "Can Capitalism Survive" başlıklı İkinci Kısmında (59 - 156) kapitalizmden sosyalizme tekamülün, müellifin kendi tâbirile, "kapitalizmin başarısız değil, başarılı olmasından" doğduğu yolundaki bir teori vazediliyor.

(38) Kapitalizmin Marksist Teorisi.

kuvvetlerin karşılıklı olarak işleyişi ile tedrici bir şekilde veya ani olarak, içtimaî ayaklanma ile, Sosyalizme benzer bir iktisadî sisteme inkilâp edeceği, fikri hakimse, bu takdirde, sosyalist kalkınma prosesinin üstünlüğü ağır basacaktır. Fakat mesele burada da bitmektedir.

2. Millî ticarî şuurun ne kadar gayret edilirse edilsin, routine şuurundan doğrudan doğruya doğamıyacağı ve arada zarurî bir halkın (ferdî ticarî şuurun) mevcut bulunduğu, düşünülürse, tekâmül istikameîti ne olursa olsun, Kapitalist gelişme prosesi iktisadî gelişmenin zarurî bir halkasını teşkil edecektir. (39) Böyle bir mülâhazaya sahip oldukları takdirde geri memleket aydın ve bürokratlarının bu proseye teveccüh etmeleri beklenebilir.

Yukarda yapmış olduğumuz karşılaştırmadan (bugünkü geri memleket şartları ve iki prosenin hususiyetleri), sosyalist gelişme prosesinin geri memleketlerin aydın ve amme otoritelerine daha cazip gelmesi ihtimalinin, aksi bir ihtimalden, biraz daha kuvvetli olduğu neticesi çıkarılabilir. Ancak aynı şeyi fikir cereyanları hakkında söylemek kabil değildir. Bu fikir cereyanlarından hangisi geri memleket aydın ve bürokratları arasında revaçtadır? gidiş nereyedir? Bunları bir kalemde kati olarak cevaplandırmak kabil değildir. Öte yandan, gelişme prosesi hakkında verilecek kararın, yalnız mevzubahis ettiğimiz mülâhazalara dayanması da beklenemez. Bir kere siyasî nizam meselesinde aydınların teveccüh ettikleri fikrin, (Batı Demokrasi veya "Halk" Demokrasisi) iktisadî gelişme proselerinin seçiminde tesiri olacaktır. İkinci olarak, bu iki gelişme prosesini ve sistemi sadıkane temsil ettikleri iddiasında bulunan iki memleketin (Birleşik Amerika ve Sovyet Rusya) geri memleketlerle olan siyasî münasebetleri de bu karara müessir olacaktır. Geri memleketlerin bazıları (Türkiyemiz gibi) gidecekleri iktisadî yolu ve kutuplara ayrılmış bir dünyada bununla alâkalı olarak tesis edecekleri siyasî bağları seçmişlerdir. Bunların büyük kısmında ise aydın ve bürokratlardaki uyanma yeni yeni başlamaktadır. İşte mevcut şartlar muvacehesinde, bunların iktisadî gelişmesi adeta "açık artırma"ya çıkarılmıştır ve muhtemelen, bu inkışafın zarurî yükünü, kim daha fazla onlarla paylaşmaya razı olursa onun üstünde kalacaktır.

(39) SCHUMPETER aynı kitabında başka bir yoldan bu neticeye ulaşıyor. Öte yandan GALBRAİTH istihlakte ferdi arzulara uyan bir istihsalî kriter olarak kabul edip, sosyalist bir sistemle bunu teminin geri bir ekonomide, olgun bir ekonomiden daha fazla mümkün olacağı neticesine varıyor. SCHUMPETER a. g. e. "Socialization in A State of Immaturity" adlı kısım, sayfa 223 - 228. GALBRAİTH a. g. e. sayfa 178.